

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA HISTORIE

**KONCEPT MINULOSTI VE STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMII A
MOŽNOSTI JEHO VYUŽITÍ VE VÝUCE DĚJEPISU**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Mgr. Pavel Král, Ph.D.

*Učitelství pro základní školy, obor Učitelství dějepisu pro základní školy/Učitelství
německého jazyka pro základní školy*

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Breitfelder, Ph.D.

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 1. dubna 2018

.....
vlastnoruční podpis

Na tomto místě bych rád poděkoval svým rodičům za podporu, kterou mi poskytli během studia. Dále bych rád poděkoval lidem, kteří mi byli velkou pomocí v dobách, kdy jsem se věnoval studiu starověké Mezopotámie. Jde v první řadě o mého velkého učitele a mistra Prof. PhDr. Petra Charváta, DrSc. Můj hlavní dík pak patří Bohu za všechno potřebné při psaní této práce, zvláště za dostatek sil a inspirace.

ZDE SE NACHÁZÍ ORIGINÁL ZADÁNÍ KVALIFIKAČNÍ PRÁCE.

OBSAH

Úvod	2
1 KONCEPT MINULOSTI VE STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMII	4
1.1 PRAMENY NAŠEHO POZNÁNÍ	4
1.1.1 Písemné prameny	4
1.1.2 Hmotné prameny	4
1.2 ČAS V MEZOPOTÁMII	5
1.2.1 Měření času v Mezopotámii	5
1.2.2 Čas cyklický a lineární	6
1.3 MINULOST V TEXTECH	8
1.3.1 Minulost v historických textech	8
1.3.1.1 Minulost jako nástroj ospravedlnění války	8
1.3.1.2 Minulost jako podpora legitimacy moci	9
1.3.1.3 Minulost jako kontinuum času?	10
1.3.1.4 Minulost jako nástroj královské ideologie	13
1.3.1.5 Manipulace s fakty při líčení minulosti	15
1.3.1.6 Minulost určená k zapomnění	15
1.3.1.7 Počátky historiografie?	16
1.3.2 Minulost v literárních textech	17
1.3.2.1 Minulost jako zdroj poučení	17
1.3.2.2 Minulost jako námět literárních textů	19
1.3.3 Minulost v náboženských textech	22
1.3.3.1 Minulost v mýtech	22
1.3.3.2 Omina	24
1.4 MINULOST A HMOTNÉ PRAMENY	26
1.4.1 Ikonografická zobrazení	26
1.4.2 Předměty a místa upomínající na minulost	27
1.4.3 Nakládání s artefakty	28
1.5 SHRUTÍ KONCEPTU MINULOSTI VE STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMII	29
2 MOŽNOSTI VYUŽITÍ VE VÝUCE DĚJEPISU	32
2.1 FÁZE VÝUKY	32
2.2 VÝCHOZÍ BOD	32
2.3 KONCEPT ČASU	33
2.4 DŮVODY ZÁJMU O MINULOST	34
2.5 PŘIPOMÍNKY MINULOSTI V NAŠEM OKOLÍ	34
2.6 PRÁCE S MINULOSTÍ - MINULOST A IDEOLOGIE	36
2.6.1 Vyzdvihovaná minulost	36
2.6.2 Manipulace s minulostí	36
2.6.3 Minulost určená k zapomnění	37
2.6.4 Minulost a literární texty	39
2.7 ZACHÁZENÍ S PŘEDMĚTY Z MINULOSTI	40
ZÁVĚR	41
RESUMÉ	43
SEZNAM LITERATURY	44
SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ	48
PŘÍLOHY	I

Úvod

Tato diplomová práce se stejně jako její název skládá ze dvou částí. Ta první a co do počtu stran nejobsáhlejší část se věnuje jádru tématu, tedy konceptu minulosti ve starověké Mezopotámii. Mezi hlavní řešené otázky patří to, jak lidé tehdy minulost chápali, jak s ní zacházeli a jak se promítala do jejich chování a myšlení. Druhá část této práce se zabývá možnostmi, jak lze tento koncept minulosti využít při výuce dějepisu. Vzhledem k tomu, že tato práce je předkládána v rámci studijního oboru Učitelství dějepisu pro základní školy, je i v samotné práci kladen důraz právě na toto zaměření.

Téma konceptu minulosti je pro výuku dějepisu důležité. Přestože se vysloveně o něm přímo nemluví, je přítomné v mnohých otázkách, které jsou pro práci s minulostí podstatné. Jedny z prvních otázek zní - proč se vlastně máme o minulost zajímat a co nám znalost minulosti může přinést? Pokud s minulostí již začneme pracovat, musíme vědět, jak s informacemi o minulosti zacházet, kde je hledat, na co si dávat pozor při jejich interpretaci. Aby se žáci pouze nememorovali letopočty a jména, ale dokázali o historii přemýšlet, je nutné je k tomu vést. Dějepis je totiž důležitou součástí výchovně-vzdělávacího procesu a výuka nemá obsahovat pouze informativní složku, ale má v ní být přítomna i složka formativní a metodologická.¹ Tato práce by měla předložit několik návrhů, jak s dětmi o minulosti hovořit a jak je učit s minulostí pracovat.

Impulesem pro napsání této práce se staly počáteční verše Narám-Sínovy legendy z Kúty - "*Otevři schránu, pročítej stélu*"², které naznačují, že lidé Mezopotámie chápali minulost mimo jiné také jako zdroj poučení. To nám může připomenout nám známé úsloví - *Historia magistra vitae*, tj. historie je učitelkou života. Jedná se o citát, jehož autorem je římský řečník Cicero. Ve svém díle *De Oratore* (O řečníku II, 36), píše o minulosti mnohem více - "*Historie je skutečně svědectvím času, světlem pravdy, živou pamětí, učitelkou života, poselkyní dávných dob*"³. Podrobný rozbor tohoto výroku nicméně není cílem této práce, protože pochází z prostředí starověkého Říma. Slouží nám spíše jako vzor toho, že koncept minulosti je komplexní záležitostí, která obsahuje více prvků a myšlenek.

¹ Parkan 2014, 36, 39.

² Prosecký 1995a, 80.

³ Vlastní překlad podle latinské verze (*Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis* (Cicero 1967, 224)) a anglického překladu (Cicero 1967, 225). S překladem mi pomáhala také Mgr. Anna Veselá, za což jí patří můj velký dík.

Po úvodu následuje krátký přehled zdrojů, které můžeme použít při rekonstrukci mezopotamského konceptu minulosti. Kromě samotné klasifikace je připojena stručná charakteristika spolu s upozorněním na možná rizika při interpretaci. Další obecnou a tedy spíše uvozující kapitolou je krátké pojednání o měření času v Mezopotámii. Důležitou součástí pro pochopení mezopotamského přístupu k minulosti je také představení cyklického pojetí času, které se liší od nyní převládajícího konceptu lineárního plynutí.

Hlavní část práce, která se věnuje konceptu minulosti ve starověké Mezopotámii, je rozdělena na několik částí podle toho, o jaké prameny se opírá. Jinak se totiž musí zacházet s informacemi v textech historických, literárních a náboženských. Jednotlivé podkapitoly na základě vybraných ukázek demonstrují, jak lidé Mezopotámie minulost chápali a jak s ní zacházeli. Odkrývají se nám tím různé aspekty konceptu minulosti. Na tuto část navazuje kapitola, která se zaměřuje na hmotné prameny, jejich svědectví o minulosti a na zacházení s nimi.

Druhá velká kapitola obsahuje nejdříve krátký teoretický úvod představující situaci výuky dějepisu a poté následují příklady, jak některé prvky mezopotamského konceptu minulosti včlenit do výuky. Pozornost je zaměřena na ty prvky, které jsou společné s naším vnímáním minulosti. Jednotlivé příklady jsou doplněny odůvodněním jejich významu pro výuku dějepisu. Je přitom brán zřetel také na Rámcový vzdělávací program (dále jako RVP) a v něm uvedené klíčové kompetence, kterých by měl žák během absolvování základního vzdělání dosáhnout.

Chronologie užívaná v této práci vychází ze standardu, který obsahuje *Encyklopedie starověkého Předního východu* (Prosecký a kol. 1999). Stejně je tomu při přepisu osobních a místních jmen, neboť daná publikace je jednou z nejobsáhlejších knih o starověkém Předním východě, které za celá desetiletí v českém prostředí vznikly.

Metodologie práce se opírá o analýzu písemných pramenů, s nimiž autor v posledních deseti letech pracoval. Zároveň jsou využívány zkušenosti z archeologických výzkumů. Na získaná data je nahlíženo prvně pohledem asyriologie, a poté také didaktiky a pedagogiky.

1 KONCEPT MINULOSTI VE STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMII

1.1 PRAMENY NAŠEHO POZNÁNÍ

1.1.1 PÍSEMNÉ PRAMENY

Klínopisné texty představují velice rozsáhlý, ale nesourodý soubor pramenů. Některé z nich jsou pro nás klíčové, jiné jsou vhodné pro odlišně zaměřené výzkumy. Klasifikace písemných pramenů starověké Mezopotámie představuje určitý problém, protože některé texty se pohybují na rozmezí více kategorií. V této práci rozlišujeme čtyři základní skupiny textů - administrativní, historické, literární a náboženské. První skupina zahrnuje různé seznamy zboží, dopisy týkající se správy, ale také třeba různé smlouvy, které jsou často řazeny mezi texty právního charakteru. Za historické texty tu pokládáme ty, které nějak reflektují události, jež se udály. Jde o různé královské nápisy, které popisují nejčastěji válečné, stavební či dedikační počiny panovníků. K této skupině pramenů lze přiřadit také královské seznamy. Při jejich interpretaci však musíme být obezřetní, neboť tento typ textů podléhal vlivu královské ideologie. Literární díla jsou často na pomezí mezi historickými a náboženskými texty. Za náboženské texty zde považujeme ty, které svým obsahem či formou odráží náboženské představy a jednání. Jde nejen o příběhy o bozích, ale také o různá zaklínání a popisy rituálů. Prvky náboženství se však odráží také v ostatních typech textů, neboť víra v různá božstva byla běžnou součástí života tehdejších lidí. A tak zmínky o bozích a nalezneme například také v epilogu Chammu-rabiho zákoníku či v popisech válečných akcí. Toto je nutné zohlednit při interpretaci jednotlivých typů pramenů.⁴

1.1.2 HMOTNÉ PRAMENY

O minulosti nevypovídají pouze texty, ale také hmotné prameny. Jde zejména o umělecká díla, která obsahují ikonografické výjevy zachycující někdy též historické události. Při jejich interpretaci musíme postupovat podobně jako v případě textů, neboť i ony pochází převážně z prostředí vrchní vrstvy společnosti, zejména z královských paláců, a jsou ovlivněny královskou ideologií. Setkáváme se tu proto s podobnými tématy jako v královských nápisech.

⁴ Tato klasifikace písemných pramenů vychází z vlastních zkušeností s prací s klínopisnými texty, které jsem získal při studiu sumerštiny a akkadštiny na Friedrich-Schiller-Universität in Jena v zimním semestru 2010-2011 a také při svém dalším studiu klínopisných textů jako zdroje informací pro studium asyrské krajiny (viz Král 2016).

K úvahám, jak chápali lidé Mezopotámie minulost, nás někdy mohou přivést i běžné předměty, respektive místo jejich uložení. Nejde tedy tolik o jejich podobu, ale spíše o jejich vztah k okolí (viz kap. 1.4.3 Nakládání s artefakty).

1.2 ČAS V MEZOPOTÁMII

1.2.1 MĚŘENÍ ČASU V MEZOPOTÁMII

Obyvatelé starověké Mezopotámie rozdělovali den na tři noční hlídky a tři denní hlídky. Ekvivalentem pro dobu jedné hlídky byly dvě dvouhodiny. Takovéto dělení dne však bylo poněkud problematické, protože délka noci a světelného dne se během roku měnila, což se promítlo do délky jednotlivých hlídek či dvouhodin. S tím se měnila i délka menších časových jednotek. Každá dvouhodina se totiž skládala z menších úseků, které trvaly přibližně naše čtyři minuty, a ty se stejným systémem dělily na doby trvající naše čtyři vteřiny. Už staří Sumeřané měřili čas pomocí vodních hodin, tzv. klepsydry. Jednalo se o prostou dřevěnou nádobu, ze které odkapávala voda. Objem 30 litrů vyprchal z nádoby za jeden den, což se řídilo podle pohybu hvězd. Množství odkapané vody určovalo délku daných časových úseků dne. Každý den přitom začínal západem slunce.⁵

Dny tvořily měsíce, kterých bylo v Mezopotámii stejně jako u nás dnes, tedy 12. Jejich názvy odkazovaly na zemědělské práce či náboženské svátky, které tou dobou probíhaly. Mezopotamský kalendář byl však komplikovanější než ten současný. V první řadě existovalo po dlouhá staletí v různých městech několik kalendářů zároveň. Dalším problémem bylo to, že všechny vycházely z lunárních cyklů.⁶ Měsíce tedy měly jen 29, či 30 dní. Do kalendáře se však promítaly také rysy slunečního roku. Roční období a s tím i sezónní práce v zemědělství vyžadovaly úpravy lunárního kalendáře, neboť 12 měsíčních cyklů bylo o 5 až 17 dní kratších než solární rok trvající 365,25 dne. Potřebné vkládání přestupných dní či dokonce měsíců probíhalo zpravidla na základě panovníkova rozhodnutí. Až od 6. století př. Kr. byl zaveden stálý systém, který vycházel z faktu, že 19 slunečních let téměř přesně odpovídá 235 měsíčním cyklům.⁷

⁵ Glassner 2004, 155-156; Klíma 1976, 268.

⁶ Snad jedinou výjimku představuje systém členění roku doložený staroasyrskými texty v maloasijské Kappadokii. Tam rok trval 365 dnů a členil se na úseky trvající 5 dnů. Každá tato pětice nesla jméno vysokého úředníka. (Glassner 2004, 156).

⁷ Hruška 1987, 45-46; Prosecký a kol. 1999, 168, 234.

Počítání jednotlivých let bylo o něco jednodušší. Přesto existovalo několik různých možností, jejichž užívání se různilo dle regionu a období. V zásadě lze rozlišovat tři systémy. Ani jeden z nich nevyužíval princip datování počítáním let od jednoho bodu, jak je tomu v židovském, křesťanském či islámském kalendáři. Našemu chápání plynutí času se ale velmi blížil systém počítání dle roků vlády jednotlivých panovníků. Druhou možností bylo dát každému roku označení podle významné události, která se udála v předchozím roce (viz kap. 1.3.1.4 Minulost jako nástroj královské ideologie). Další variantou bylo označování každého roku dle úředníka zastávajícího jeden z hlavních úřadů.⁸ Počítání podle let vlády se vyskytovalo především v raně dynastickém období⁹ a po příchodu Kassitů. Mezi těmito dvěma obdobími převažovalo uvádění roků dle událostí. V novoasyrském období pak byl používán třetí způsob a roky nesly jméno dle voleného úředníka označovaného "límu". Jednalo se o podobný systém jako později v Athénách (dle eponymů)¹⁰ a také v Římě (dle konzulů).¹¹

Delší časová období byla uspořádána podle vlády jednotlivých panovníků a jejich dynastií. Našimi hlavními prameny jsou v tomto ohledu Sumerský královský seznam, Královský seznam z Lagaše, různé babylónské královské seznamy, Asyrský královský seznam a Synchronní královský seznam.¹² Obyvatelé Mezopotámie, či spíše tamní vzdělanci a úředníci, tyto seznamy uchovávali, opisovali a v některých případech také upravovali. Proto musíme být při jejich interpretaci obezřetní.¹³ Královské seznamy nám hodně vypovídají o tom, jak lidé v Mezopotámii chápali minulost a jak s ní zacházeli, takže na konkrétní ukázky se podíváme podrobněji níže.

1.2.2 ČAS CYKICKÝ A LINEÁRNÍ

Mluvíme-li o měření času, je nutné říci také pár slov o tom, jak lidé v Mezopotámii čas chápali. V současnosti vnímáme čas převážně jako lineární plynutí, ale většina společností minulosti upřednostňovala cyklický pohled. Koncept cyklického času a jeho průvodních jevů podrobně rozebírá ve své eseji *Mýtus o věčném návratu* Mircea Eliade

⁸ Hruška 1987, 36-38; Klíma 1976, 269-260; Prosecký a kol. 1999, 67.

⁹ Hruška 1987, 36.

¹⁰ Klíma 1976, 260.

¹¹ Prosecký a kol. 1999, 67.

¹² Prosecký a kol. 1999, 195.

¹³ Hruška 1987, 40.

(Eliade 1993). Není zde možné věnovat pozornost všem jeho myšlenkám, ale zmíníme alespoň některé základní, které jsou relevantní pro region a dobu našeho zájmu.

Na úvod je nutné podotknout, že lidé Mezopotámie nepoužívali některé pojmy, např. bytí a nebytí, skutečný a neskutečný. Podobně jako některé jiné společnosti však tyto pojmy dokázali vyjádřit pomocí symbolů a mýtů.¹⁴

Vnímání dějin u starých civilizací bylo převážně negativní, což se projevovalo touhou po periodickém opakování či nacházením určitých archetypů, k nimž se člověk mohl uchýlit.¹⁵ Cyklické vnímání času se opíralo o jevy pozorovatelné v přírodě. Kalendář tedy byl určován zvláště fázemi viditelnosti Měsíce a přírodními cykly, jakými je například doba setby a doba sklizně.¹⁶ Součástí cyklů byly určité rituály. Pro prostředí Mezopotámie musíme zmínit alespoň novoroční slavnosti Akítu, které vycházely ze starých obřadů. Smyslem byla reaktualizace Mardukova přemožení chaosu a stvoření světa. Toto opětné obnovování světa mělo význam pro celou společnost, neboť jeho smyslem bylo regenerovat čas a také zajistit plodnost země.¹⁷ Napodobování určitých archetypů mělo podobný účel jako cyklické rituály. Přestože nám to dnes může přijít paradoxní, tehdejší člověk se cítil být sám sebou napodobováním a opakováním určitých vzorů z minulosti, neboť tím docházelo k přenesení člověka do mytického času. Tento jev poté způsobuje, že historičnost ustupuje vlivem archetypů mytizaci. Autentické vzpomínky na konkrétní události tak mohou být v lidové paměti za 200-300 let zkresleny pomocí archetypů. Bylo dokonce zjištěno, že tento jev může proběhnout i rychleji a mytizace určité události nastane již po čtyřiceti letech.¹⁸ Nacházení sebe sama v archetypech umožňovalo člověku snášet dějiny a osobní neštěstí, protože se mohl identifikovat s určitými hrdiny minulosti.¹⁹

Zvrat v chápání dějin a času nastal se vznikem monoteismu. U židů nalzáme první náznaky toho, co bychom mohli označit za lineární chápání času. Historické události byly vnímány jako projevy Boží vůle. V minulosti byly určité pevné body, například Mojžíšovo setkání s Bohem a vyjití Izraelitů z Egypta, které jsou v dějinách pevně zasazeny. Lidové

¹⁴ Eliade 1993, 9.

¹⁵ Eliade 1993, 91

¹⁶ Eliade 1993, 38-39.

¹⁷ Eliade 1993, 40-42.

¹⁸ Eliade 1993, 29-36.

¹⁹ Eliade 1993, 65-69.

vrstvy si ale stále uchovávaly cyklické vnímání času.²⁰ Koncept času cyklického ustoupil do pozadí až vlivem křesťanství, které přišlo s časem nepřetržitým. Dějiny tak již nejsou chápány jako neustálé opakování.²¹ Přesto určité pozůstatky cyklického myšlení najdeme i u křesťanství, neboť opakování určitých událostí (narození, utrpení, smrt a zmrtvýchvstání Ježíš Krista) je součástí liturgického roku.²²

1.3 MINULOST V TEXTECH

1.3.1 MINULOST V HISTORICKÝCH TEXTECH

1.3.1.1 Minulost jako nástroj ospravedlnění války

Z raně dynastického období (3000-2350 př. Kr.) máme doklady pro dlouholetý spor mezi dvěma městskými státy, Lagaší a Ummou. Písemné prameny, které máme k dispozici, nám ukazují, že minulost, tedy co se událo na počátku sporu, se po několika desetiletích stalo jednou z příčin pro nový válečný konflikt. Přestože texty popisující dané události jsou prodchnuté pasážemi o jednání božstev, na pozadí můžeme sledovat poutavý historický popis.

Celý spor se točí ohledně nároků na oblast kolem jednoho zavlažovacího kanálu na rozmezí mezi Lagaší a Ummou. Nejstarším historickým bodem v celém vyprávění je rozhodnutí kišského krále Mesalima, který vládl někdy kolem roku 2550 př. Kr. Titul krále Kiše je často spojován s předním mocenským postavením v rámci celého Sumeru, což je nejspíše důvod, proč právě Mesalim zastával roli rozhodčí autority ve sporu obou městských států. Rozhodl spíše ve prospěch Lagaše a u sporného kanálu dal vztyčit hraniční sloup.²³ Snad někdy na konci 26. století př. Kr. však vládce Ummy přestal stanovenou hranici uznávat, sloup vyvrátil a oblast obsadil. V polovině 25. století př. Kr. však vládce Lagaše Eannatum získal takovou moc, že se rozhodl tuto starou křivdu napravit. Vojenskou silou donutil vládce Ummy opět respektovat hranici vymezenou Mesalimem. Tyto události slovem i obrazem líčí mimo jiné také tzv. Supí stéla. Sporné území se mělo stát "územím nikoho", byly tam postaveny další sloupy a také chrámy významných božstev. Část sporného území mohla Umma využívat výměnou za naturální dávky. Další spor vypuknul s příchodem následující generace. Nový vládce Ummy opět

²⁰ Eliade 1993, 70-72.

²¹ Eliade 1993, 102.

²² Eliade 1993, 86.

²³ Prosecký a kol. 1999, 234.

napadl spornou oblast a vyvrátil a zničil hraniční sloupy. Entemena, nový vládce Lagaše, však našel dostatek sil na to, aby vojensky opět dosáhl dávného rozhodnutí krále Mesalima.²⁴

Hlavním důvodem sporu Lagaše a Ummy byl zejména vodní zdroj a strategická oblast kolem něj. Pozoruhodné však je, že i když vládci Lagaše získali dostatek sil a prostředků na porážku Ummy, spokojili se zpravidla s návratem ke stavu, který vycházel z historicky daného rozhodnutí. Jejich cílem bylo dosáhnout určitého stavu daného minulostí. Vládci Ummy naopak při svých vojenských výpadech chtěli odstranit či rovnou zničit pohraniční sloupy, které představovaly svědectví minulosti.

1.3.1.2 Minulost jako podpora legitimacy moci

V této kapitole si ukážeme, jak minulost, či spíše návaznost na ni, byla využívána coby podpůrný prostředek pro deklaraci legitimacy vlády panovníků. Do určité míry šlo snad také o jakousi kulturní zvyklost, která byla časově i regionálně omezena. Setkáváme se s ní totiž zejména u novoasyrských vládců. Ti ve svých nápisech jako součást titulatury často uvádí jméno svého otce a děda. Jako příklad si můžeme uvést počátek nápisu Salmanassara III., který se představuje takto - „*Salmanassar, král všeho světa, král Asýrie, syn Aššunasirpala (II.), krále Asýrie, syna Tukultí-Ninurty (II.), který byl také králem Asýrie, dobyvatel území od Velkého moře země Ammuru na západě, po moře Chaldee...*”²⁵

Podobné náznaky, které ukazují, jak důležitá byla v očích obyvatel Mezopotámie návaznost na předchozí vývoj, obsahují královské seznamy. Pokud se na ně podíváme v kontextu okolností jejich vzniku, ukáže se nám něco podobného, jako v případě novoasyrských vládců. Než se podíváme na Sumerský královský seznam, který toho o konceptu minulosti ve starověké Mezopotámie vypovídá opravdu hodně, zůstaňme ještě v Asýrii a podívejme se na Asyrský královský seznam. Zajímavé jsou zvláště jeho úvodní části. Počátky asyrských dějin jsou i přes snahu vědců stále obestřeny určitým tajemstvím (viz Král 2012 a Král 2014).

Asyrský královský seznam sahá od počátků asyrské historie v 2. polovině 3. tisíciletí př. Kr. až po vládu Salmanassara V. (726-722 př. Kr.).²⁶ Na počátku seznamu je uvedeno 17

²⁴ Krammer 1966, 47-52; Paul 1996, 117-121.

²⁵ Grayson 1996, 101

²⁶ Prosecký a kol. 1999, 195.

jmen neurčitého původu. Tito vládci prý žili ve stanech. Poté následuje několik jmen panovníků, kteří nejsou nijak dynasticky spojení. Až poté následuje první aššurská vladařská dynastie. Chronologicky ji řadíme do staroasyrského období. Při historické rekonstrukci nejstarších dějin Asýrie se opíráme o další zdroje, které ukazují na určité nesrovnalosti. Seznam vládců pokračuje dále, protože byl postupně doplňován. Jazykový původ jmen prvních vládců není zcela jasný. A zdá se, že při formování seznamu se projevila snaha o posílení legitimacy vlády Šamši-Adada I., který měl rovněž původ mezi kočovníky.²⁷

Existence Asyrského královského seznamu nám ukazuje, jakou váhu měla v očích tehdejších lidí kontinuita. Pro královskou ideologii byla natolik důležitá, že zvláštnosti v nástupnictví byly zmíněny krátkými kronikářskými poznámkami a výslovné případy uzurpace trůnu byly zamlčovány. My však o nich víme z jiných zdrojů. Je tedy zřejmé, že tento seznam panovníků musíme interpretovat s opatrností, neboť nám informace o minulosti podává ve zkreslené formě.²⁸ Je otázkou, jak by na projevy touhy po kontinuitě v Asýrii reagoval M. Eliade. Snad by ji vysvětloval tak, že panovníci měli splňovat určitý archetypální vzor a každé jeho narušení lze chápat jako ohrožení. Návaznost na minulost tedy lze brát jako jeden ze znaků daného archetypu asyrského vládce. Pokud tento předpoklad panovník nesplňoval, snažil se to napravit, aby podpořil legitimitu své moci.

1.3.1.3 Minulost jako kontinuum času?

Nyní se podívejme na Sumerský královský seznam. Přestože by se mohlo zdát, že jeho charakteristika, smysl a výpovědní hodnota se budou podobat seznamu z Asýrie, není tomu zcela tak. Určité paralely nacházíme, ale seznam vládců Sumeru je přesto o něco bohatší a výmluvnější.

Sumerský královský seznam vznikl nejspíše na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr. Na rozdíl od Asyrského královského seznamu obsahuje ten sumerský přehled vládců různých měst, přičemž vždy měla být vláda jen v jednom z nich. Z jiných pramenů víme, že někteří uvedení panovníci vládli zhruba současně. Navíc jsou opomíjena některá významná města, například Lagaš. Na počátku seznamu se píše, že království sestoupilo z nebe a osm panovníků vládlo postupně v pěti městech. Toto období ukončila velká potopa světa. Poté

²⁷ Oates 1968, 22-25; Pečírková 2000, 17-18; Král 2012, 27-29.

²⁸ Prosecký a kol. 1999, 195.

následují další dynastie, například z Kiše, Uruku či Uru. U jmen je uvedena také filiace a doby vlády. Panovníci před potopou a také někteří po potopě údajně vládli velice dlouhou dobu. Etana údajně vládl 1560 let, Agga 625 let a Gilgameš 126 let. Tyto údaje nám připomínají dlouhověkost biblických patriarchů. Už dávní panovníci v Sumerském královském seznamu mají také semitská jména. Stejný původ měli rovněž králové první mezopotamské teritoriální říše - Sargon Akkadský a jeho nástupci. Seznam chronologicky pokrývá celé 3. tisíciletí př. Kr., neboť obsahuje také jména III. dynastie z Uru a I. dynastie z Isinu.²⁹

Co Sumerský královský seznam vypovídá o konceptu minulosti v Mezopotámii? Na první pohled by se mohlo zdát, že vyjadřuje lineární chápání času. Není tomu tak. V akkadštině se pro čas používal výraz "dāru". Lze ho chápat jako okamžik, který není ohraničen a stále plyne.³⁰ Myšlenka vývoje však lidem Mezopotámie byla poněkud cizí. Samo slovo "dāru" je navíc odvozeno od kořene DWR, který nás odkazuje na slova "kruh", "pořadí" či "generace". Pokud bychom tedy chtěli graficky vyjádřit čas dle Sumerského královského seznamu, byla by nejlepší patrně sinusoida. Cyklicky se totiž opakují vzestupy a pády královských měst.³¹ Toto schéma tedy v zásadě odpovídá chápání času v cyklech, jak ho popisuje Eliade.³² Jedná se o sérii cyklů a ne o kontinuum, jak by se na první pohled zdálo. Pouze nevychází z přírodních či astronomických jevů a jeho délka je proměnlivá. Fáze střídání vlády v jednotlivých městech se však opakují podle stejného vzoru vzestupu a úpadku

Sumerský královský seznam zanechal v myšlení lidí Mezopotámie výraznou stopu. Odkazy na jména v něm obsažená, na předpotopní krále a na potopu jako takovou nalezneme také v pozdějších textech. Nejbližší má k seznamu tzv. Dynastická kronika. Dochované opisy jsou sice až z novoasyrského období, ale původ skladby je snad v době starobabylónské. O období před potopou se zmiňuje příběh o Sedmi mudrcích a také sumerský mýtus o potopě, jehož hlavním hrdinou je Ziusudra. Patrně nejmladší doložené odkazy na informace známé ze Sumerského královského seznamu pochází z počátku 3. století př. Kr., kdy babylónský učenec známý jako Béróssos sepsal pro řecké dobyvatele

²⁹ Prosecký a kol. 1999, 194.

³⁰ Adjektivum "dāriš" lze přeložit jako "navěky/věčně" a substantivum "dārum" jako "trvání/věčnost". (Nováková - Pecha - Rahman 1998, 323).

³¹ Glassner 2004, 149-151.

³² Eliade 1993, 11.

knihy o mezopotamských dějinách. Jména předpotopních králů jsou tam sice počítána, ale je zřejmé, že Béróssos byl seznámen s mnohými klínopisnými prameny. Béróssovo dílo *Babyloniaka* se bohužel dochovalo jen v citátech jiných autorů, takže ho nelze podrobněji zkoumat.³³ Je otázkou, nakolik Béróssos chápal dějiny Mezopotámie jako kontinuální vývoj a nakolik coby sled různých cyklů. Je však zřejmé, že dokázal zpracovat téma mezopotamských dějin a opíral se při tom o různé prameny.

Jak již bylo zmíněno, uvedená doba vlády předpotopních a legendárních panovníků je nereálně dlouhá. V textu například výslovně stojí, že v pěti městech vládlo osm králů 241 200 let a poté se přehnala potopa. Po potopě sestoupilo království do Kiše. Za výčtem panovníků je uvedeno - "*23 králů, vládli 24 510 let, 3 měsíce a 3 a půl dne, pak byla Kiš poražena a království přešlo do E-anny (Uruku)*"³⁴. Poté následovalo několik podobných cyklů, kdy království postupně přešlo do Uru, Avanu, Kiše, Chamazi a znovu do Uruku. Vládce této II. dynastie urucké už vládl uvěřitelných 60 let. Království ale přešlo ještě přes několik měst, než se dostalo do Akkadu, kde se moci chopil Sargon, kterého dobře známe i z jiných písemných pramenů.³⁵ Pokud se na postupnou proměnu délek vlády podíváme ve světle Eliadeho tezí o mytizaci,³⁶ zjistíme, že sumerský královský seznam se při svém vzniku na přelomu 2. a 3. tisíciletí př. Kr. mohl opírat o starší seznamy. Délka vlády je totiž nadhodnocena u vládců, kteří vládli zhruba do poloviny 3. tisíciletí př. Kr. Mnozí mytičtí panovníci mají navíc zvláštní jména (např. Kozlík, Štír, Beránek)³⁷ případně o nich dokonce vznikly mytické příběhy. Nejznámější je jistě Gilgameš, ale významné hrdinské eposy jsou dochovány také o Enmerkarovi³⁸ a Lugalbandovi³⁹. Přestože se i vládci z Akkadu stali hrdiny různých příběhů, na základě délek vlády se zdá, že za Sargonových potomků už byla písemně zachycena délka vlády několika předcházejících generací vládců jiných měst. Je tedy nasnadě, že seznamy vládců a tedy zachycování historie mělo své kořeny už v raně dynastickém období. Tehdejší chápání času ale upravilo výklad minulosti do podoby cyklických přesunů vlády, které byly pro chápání tehdejších lidí přirozenější.

³³ Prosecký 2010, 314-322.

³⁴ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.2.1.1#>, online, 3. 3. 2009.

³⁵ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.2.1.1#>, online, 3. 3. 2009.

³⁶ Viz Eliade 1993, 32-36.

³⁷ Prosecký a kol. 1999, 195.

³⁸ Prosecký a kol. 1999, 94-95.

³⁹ Prosecký a kol. 1999, 214-215.

Za zmínku stojí také téma potopy. Motiv záplavy, která zničí vše staré, je nejspíše velice starý a vychází z dávných vzpomínek obyvatel rovin při březích Eufratu a Tigridu. Setkáme se s ním nejen v Sumerském královském seznamu, ale i v dalších textech (Epos o Atrachasisovi, Epos o Gilgamešovi, příběh o Ziusudrovi, ...). Z textů, které reflektují historické události, obsahuje zmínku o potopě také jeden z hymnů na isinského vládce Išme-Dagána. V tomto případě však musíme potopu chápat čistě metaforicky jako předěl mezi dvěma obdobími (vládou III. dynastie z Uru a I. dynastií z Isinu). Přívalem vod jsou v tomto případě myšleny četné kmeny kočovníků, které rozvrátily urskou říši.⁴⁰

1.3.1.4 Minulost jako nástroj královské ideologie

Mnoho vládců využívalo minulost jako nástroj své propagandy. Upozorňovali na některé své činy, aby tím dosáhli určitého výsledku. Záměrně si při tom vybírali určité události podle toho, čeho momentálně chtěli docílit. S odkazy na události nedávné minulosti se setkáváme v celé řadě textů, které lze souhrnně označit jako královské nápisy. Ty představují velký soubor, který je obtížné podrobněji analyzovat jako celek. Jinak je tomu v případě datovacích formulí, které byly užívány pro označování jednotlivých roků. Je jich méně, což umožňuje jejich analýzu. Vznikly studie, které se věnují obsahu datovacích formulí v kontextu historických událostí. Podíváme se tu na dvě z nich.

První exkurz podnikneme do 21. století př. Kr., kdy Mezopotámii ovládala III. dynastie z Uru. Dochovaly se nám datovací formule všech pěti jejích vládců. Jedná se o krátké věty, které sloužily místo číslování let vlády. Vyskytují se v administrativních textech, smlouvách a někdy též v dopisech, ediktech či královských nápisech. Obvykle obsahují zmínku o nějaké události předchozího roku. V některých případech však byla stejná událost připomínána více let po sobě. V případě datovacích formulí III. dynastie z Uru můžeme témata datovacích formulí rozdělit na náboženská a politická. Mezi náboženskými nalezneme jmenování velekněžek a velekněží, stavby kultického charakteru, dedikace a některé těžko zařaditelné události. Politická témata lze rozdělit na války, stavby a ostatní události. Pokud vezmeme všechny datovací formule jako jeden soubor, ukáže se nám, který panovník kdy preferoval které téma. Výsledky takovéto analýzy jasně ukazují, že datovací formule nesloužily pouze k pojmenování let, ale jejich

⁴⁰ Černá a kol. 1997, 66.

obsah byl ideologicky ovlivněn a měly sloužit k ovlivňování mínění gramotného obyvatelstva. Šulgi, který učinil z urského státu říši nadregionálního významu, připomíná nejčastěji válečné úspěchy (32%). Jeho syn Amar-Sín, který ve výbojích pokračoval, se už ale více soustředil na upevnění moci uvnitř nově vzniklé říše a 50% jeho datovacích formulí se týká jmenování velekněží důležitých mezopotamských chrámů. Za zmínku také stojí fakt, že Ibbi-Sín, který se potýkal s politickou krizí a rozpadem urské říše, zmiňuje sice vítězná válečná tažení, ale dané formulace naznačují, že šlo spíše o snahu zakrýt blížící se pád a ztrátu vlivu v některých regionech.⁴¹ Přestože se datovací formule vztahovaly k nedávné minulosti, výběr témat jasně ukazuje, které své skutky chtěli panovníci připomínat. Adresáty jejich sdělení však spíše než budoucí pokolení byla soudobá gramotná populace. Přesto lze vnímat, jak byla minulost využívána jako nástroj královské ideologie.

Náš druhý exkurz povede do starobabylónského období. Pro tuto dobu byla provedena obdobná analýza jako pro datovací formule III. dynastie z Uru. Zkoumány však byly jen texty I. dynastie z Babylónu. Vedle datovacích formulí byly vzaty v potaz také další texty reprezentativního charakteru, tedy královské nápisy. Ty bývají obsáhlejší. Jejich témata lze rozdělit na dedikace, stavby, války a politické počiny. Zvláštností královských nápisů je to, že se neobrací jen na současníky, ale také na budoucí pokolení, které zpravuje o panovníkových činech, a v jistém smyslu reagují také na minulé generace. Panovník se totiž občas poměruje se svými předchůdci a své počiny doplňuje komentářem, že nikdo jiný dřív něco takového neučinil. Vzhledem k podobným formulacím je zřejmé, že musíme být při interpretaci těchto textů velmi obezřetní. Chronologické rozložení jednotlivých témat obsažených v královských nápisech a datovacích formulích nám opět ukazuje, jak byl obsah těchto textů ovlivňován královskou ideologií. Ta často musela reagovat na soudobou politickou, ekonomickou a sociální situaci státu, což se projevilo výběrem témat. Byla snaha připomínat významné počiny, ale v některých dobách se autoři textů museli spokojit s nepříliš významnými událostmi.⁴²

Témata královských nápisů a datovacích formulí jasně demonstrují, co měl panovník dělat. Události, které byly vybírány a připomínány, ukazují panovníka jako

⁴¹ Král 2011, 65-77.

⁴² Pecha 2008, 316-322.

stavitele, bojovníka a člověka, který zajišťuje řád a hojnost. Podle tohoto klíče bylo zacházeno s minulostí.

1.3.1.5 Manipulace s fakty při líčení minulosti

Složitosti interpretace královských nápisů, které mají popisovat historické události, nám přiblíží následující příklad. Samsu-iluna, následník Chammu-rabiho, se musel vypořádat s nepřáteli uvnitř Mezopotámie, kteří chtěli zničit jeho stát. Zároveň se tento vládce Babylónu věnoval stavební činnosti, což tehdy patřilo k povinnostem panovníků. V jednom ze svých nápisů líčí Samsu-iluna porážku nepřátel z Larsy a Uru vedených Rím-Sínem II. a také obnovu hradeb v Kiši. Na tom by nebylo nic zvláštního, kdybychom ovšem z jiných zdrojů neměli informace, že obě události dělilo možná až 14 let a ona bitva se vůbec neuskutečnila v okolí Kiše. Autor textu však patrně chtěl zvýšit význam králova úspěchu a obě události spojil do jednoho textu. Časová a geografická nepřesnost přitom šla stranou. Tato manipulace s fakty je jedním z typickým příkladů vlivu královské ideologie.⁴³

Uvedený příklad názorně demonstruje, že královské nápisy nelze brát jako spolehlivý historický pramen a autory těchto textů za první historiografy. Obsah nápisů je nutné podrobovat kritice a konfrontovat je s dalšími prameny.

1.3.1.6 Minulost určená k zapomnění

Královské nápisy a jiné odkazy na existenci panovníků, například stély, byly chápány jako nositelé určitého svědectví o těchto lidech a jejich skutcích. Trvání tohoto svědectví záleželo na jeho zachování. Můžeme se tedy setkat s případy, kdy panovníci svůj nápis doplnili kletbou, která měla postihnout ničitele daných nápisů, soch či reliéfů. Svědectví o těchto praktikách obsahuje například skladba Kurigalzův dar, která líčí darování obětí a pozemků pro zajišťování darů pro bohyni Ištaru. Kdokoliv by toto rozhodnutí změnil a odstranil hraniční kameny věnovaných pozemků, má být potrestán samotnou bohyní.⁴⁴

Podobné fráze najdeme nejen ve zmíněném textu, který má spíše literární charakter. Rovněž Chammu-rabiho zákoník obsahoval celou podobnou pasáž. *"Jestliže by tento člověk nedbal na má slova, která jsem napsal na svoji stélu, nedbal by na kletby,*

⁴³ Pecha 2005, 98.

⁴⁴ Prosecký 1995a, 89-90.

kleteb bohů se nebál, rozsudek, který jsou vynesl, by zcela vymazal, má slova by nahradil, můj nápis by změnil, mé napsané jméno by smazal a napsal by (tam) svoje jméno, (případně) pokud by k tomu někoho jiného navedl, tento člověk, ať už král, pán, správce, či (prostý) člověk, jež se jménem nazývá, (bud' potrestán bohy)."⁴⁵ Po těchto 28 řádcích následuje rozsáhlá pasáž čítající 266 řádků, která svolává nejrůznější kletby všech hlavních bohů na osobu, která by změnila Chammu-rabiho text.⁴⁶ Dokladů o pozdějších úpravách nápisů panovníků není mnoho. Jedním z nich je nicméně slavná Narám-Sínova vítězná stéla. Tu ukořistil elamský král Šutruk-Nahhunte ve 12. století př. Kr. po dobytí Babylónie a odvezl ji spolu Man-ištúšuovou sochou, Chammu-rabiho zákoníkem a dalšími starodávnými předměty do své země.⁴⁷ Na Narám-Sínovu vítěznou stélu nechal vytesat svůj nápis. Původní Narám-Sínův text je přitom těžce poškozený a zůstalo z něj jen několik fragmentárních řádků.⁴⁸

Světlo do celé problematiky přetesávání nápisů vnáší jedna kapitola egyptských dějin, která vypovídá o pravděpodobné motivaci k danému jednání. Šlo o snahu upravit dějiny a vymazat vzpomínku na určitou osobu. V 15. století př. Kr. se královna Hatšepsut dostala k moci jako regentka nedospělého Thutmose III. a podařilo se jí získat veškerou moc, takže vystupovala jako faraon. Po její smrti nechal Thutmose III. odstranit všechny její sochy a nápisy. Veškeré stopy po ní se mu však odstranit nepodařilo, a tak se nám svědectví o jejím životě dochovalo dodnes.⁴⁹

1.3.1.7 Počátky historiografie?

Z předchozí kapitoly vyplývá, že lidé zapisovali své skutky, aby uchovali svědectví o sobě. Odstraněním jejich nápisů či jiných památek tak byla ohrožena vzpomínka na ně. Obdobnou tezi najdeme v díle Hérodota z Halikarnassu "otce historie". Ten svoje slavné Dějiny uvozuje slovy "*Toto jest Hérodota z Halikanéssu vyprávění o dějinách, aby časem neupadlo v zapomenutí, co lidé vykonali, aby se zachovala sláva velikých a podivuhodných*

⁴⁵ Vlastní překlad podle transliterace publikované v Borger 2006, 47.

⁴⁶ Borger 2006, 47-50.

⁴⁷ Prosecký a kol. 1999, 370.

⁴⁸ Frayne 1993, 143-144.

⁴⁹ Vilímková 1977, 36; <https://www.national-geographic.cz/clanky/jak-vonela-kralovna-hatsepsut.html>, online, 15.1.2018.

*činů, které dokázali jednak Řekové, jednak barbaři, a konečně, proč mezi sebou Řekové i barbaři vedli války.*⁵⁰

Dle našich současných měřítek reflektují minulost Mezopotámie neobjektivněji texty označované jako kroniky. Vznikaly v Asýrii i Babylónii zhruba od poloviny 8. století př. Kr. a byly vedeny až do 3. století př. Kr., tedy do seleukovského období. Kroniky obsahují nejčastěji zprávy o válkách, uzavření míru či smrti členů královské rodiny. Rozsáhlé úvody k těmto kronikám obsahují také příběhy popisující starší mezopotamské dějiny, takže se tu setkáme také s příběhy o Sargonu Akkadském či vládci Babylónu a Aššuru. Mnohé z kronik jsou bohužel značně fragmentární, přesto je tento typ pramenů pro dnešní historiky nesmírně důležitý pro rekonstrukci chronologie událostí známých z jiných textů. Stejně je tomu v případě astronomických deníků, ve kterých bývají kromě zápisů pozorovaných astronomických jevů také zmínky o lokálně významných událostech, jakými byly požáry, epidemie, úmrtí významných osob, a dokonce i ceny zboží či úroveň hladiny Eufratu.⁵¹

1.3.2 MINULOST V LITERÁRNÍCH TEXTECH

1.3.2.1 Minulost jako zdroj poučení

Jak již bylo zmíněno v úvodu, jedním z prvotních impulzů pro psaní této práce bylo několik prvních řádků literární skladby, která se dnes nazývá Narám-Sínova legenda z Kúty či Narám-Sín a nepřátelské hordy. Přestože hlavním hrdinou je Narám-Sín, vládce akkadské říše z 23. století př. Kr., její nejstarší verze pochází ze 17. století př. Kr., tedy z doby starobabylónské. Mladší a také kompletnější verze se nám pak zachovala z novoasyrské ninivské knihovny krále Aššurbanipala. Text byl natolik známý, že jeho opisy byly nalezeny také v Malé Asii. Děj celé skladby se točí okolo náporu nepřátelských vojsk na akkadskou říši. Narám-Sín sice nechal provést věštbu, ale nedbal na negativní předpovědi a několikrát vyrazil se svým vojskem proti ohromné přesile nájezdníků z hor. Vždy to skončilo děsivou porážkou. Až v závěru přichází pozitivní věštba a Narám-Sín odráží nápor nepřátel. Úvod a závěr celého příběhu obsahují didaktické prvky, které ukazují, že celý příběh měl sloužit budoucím generacím jako zdroj poučení.⁵²

⁵⁰ Hérodotos 1972, 19.

⁵¹ Oppenheim 2001, 112-113.

⁵² Prosecký 1995a, 19-22.

Podívejme se na zmíněné pasáže podrobněji. Hned první řádky celé skladby jasně vyjadřují, proč daná skladba vznikla. „*Otevři schránu, pročítej stélu, [již jsem já Narám-Sín,] syn Šarru-kéna, [napsal pro] budoucí dny!*“⁵³ Fakt, že Narám-Sín byl Sargonovým vnukem a nikoli synem, lze snad vysvětlit tím, že celé dílo je nejspíše pozdější a došlo tedy k drobnému historickému omylu. Pro nás je však zajímavější to, že podle autorových slov má být minulost zdrojem poučení pro budoucí generace. Zde se nelze ubránit srovnání s dnes již klasickým Cicerovým výrokiem *Historia magistra vitae*.⁵⁴ Ten je i dnešním generacím připomínán v souvislosti s tím, proč se vlastně máme zabývat minulostí.⁵⁵

O didaktické povaze Narámsínovy legendy z Kúty svědčí rovněž závěrečná část skladby. „...*Kdokoli jsi, ať vládce, panovník či někdo jiný, jehož bohové povolali (a) královský úřad zastává, schránku s tabulkou jsem ti zhotovil, stélu jsem pro tebe napsal, ve (městě) Kúta, v (chrámu) Emeslam, ve svatyni Nergalově pro tebe jsem ji zanechal. Pohlédni na onu stélu, slyš její slova! Nebud' zmaten, popleten, neboj se, nechvěj, pevně stůj! V klíně ženy své se čiň, pečlivě zbuduj své hradby, naplň vodou příkopy kolem, své truhly, zrno (!?), stříbro, majetek (a) jmění do pevnosti odvez...*“⁵⁶ Tato pasáž nám svým charakterem připomíná sbírky přísloví a různé mudroslovné skladby, které v Mezopotámii také vznikaly a měly své místo. Dochovala se jich celá řada.⁵⁷ A jasně svědčí o tom, že současná či budoucí generace se může a má poučit z minulosti. Přestože mnohé tyto texty jsou fragmentární, v jednom z nich se dochovala výmluvná fráze „*Z mé rady s pouč...*“⁵⁸ Svědčí to o tom, že zkušenosti z minulosti či alespoň moudrost starších generací měly své místo ve společnosti a v myšlení lidí.

Tento koncept minulosti jako zdroje poučení přetrvával po staletí. Z konce novobabylónského období máme doložen nápis krále Nabonida, který se zmiňuje, že určité události lidé „... *na tabulku nezapsali a nezaznamenali pro dny budoucí.*“⁵⁹

⁵³ Prosecký 1995a, 80.

⁵⁴ Cicero 1967, 224.

⁵⁵ Michovský 1995, 8.

⁵⁶ Prosecký 1995a, 84.

⁵⁷ Téma podrobně zpracovává publikace *Prameny moudrosti: Mudroslovná literatura staré Mezopotámie*. (Prosecký 1995b). Bohatý komentář k některým mudroslovným textům nalezneme také v knize *Historie začíná v Sumeru* (Kramer 1966) v kapitolách 10 (První "rolnický kalendář"), 13 (První mravní zásady), 14 (První "Job") a 15 (První přísloví a rčení).

⁵⁸ Prosecký 1995b, 82.

⁵⁹ Prosecký 1995a, 140.

1.3.2.2 Minulost jako námět literárních textů

Stejně jako je tomu u většiny kultur, tak i ta mezopotamská se vyznačuje tím, že se její minulost stala námětem pro literární díla. Dochovala se nám celá řada příběhů, jejichž hlavními hrdiny jsou historičtí, ale i legendární panovníci. Vzhledem k době a místě zvyku není jistě překvapením, že svoji úlohu v daných příbězích sehrávají také různá božstva. Jeden z těchto příběhů se stal nejznámějším mezopotamským textem. Nejde o nic menšího než o epos o Gilgamešovi, legendárním vládcu Uruku. Příběhy o jeho skutcích byly známy po dlouhá staletí nejen na Předním východě, ale díky práci archeologů a asyriologů jsou v povědomí i dnešních lidí. Jistě bychom našli určité výjimky, ale dá se říct, že většina těchto příběhů inspirovaných minulostí pouze volně rozvíjí určité motivy a staré příběhy, které byly v dané kultuře přítomné. Často navíc obsahují určité motivy, které nalezneme také v mýtech a legendách jiných kultur.

Nejstarší z těchto legend se vrací do raně dynastického období a líčí události z doby vlády mytických panovníků, jakými byl například Etana,⁶⁰ Enmerkar,⁶¹ Lugalbanda⁶² či Gilgameš.⁶³ Jména těchto vládců známe ze Sumerského královského seznamu. Literární příběhy o nich se začínají vyskytovat později. Například legenda o Etanovi, legendárním vládcu I. dynastie z Kiše, byla zapsána až ve starobabylónském období. Její ústní verze však mohla být starší.⁶⁴ Příběhy o Enmerkarovi, Lugalbandovi a Gilgamešovi mají povahu hrdinských eposů. Součástí souboru literárních eposů jsou také texty líčící historické postavy. Jde o různé fiktivní autobiografie a eposy o válečných úspěších panovníků. Tento literární žánr se vyskytuje napříč celou historií starověké Mezopotámie. V době starobabylónské byly oblíbené texty o Sargonovi Akkadském a jeho vnuku Narám-Sínovi. Z pozdějších období se dochoval epos Šar tamchári, jehož opisy byly nalezeny až v egyptské Tell el-Amarně či v ruinách města Chattuša, bývalém centru chetitského státu. Epické texty oslavují také činy vládců doby středobabylónské, středoasyrské, novoasyrské a novobabylónské. Tyto skladby v různé míře čerpají náměty z historických událostí různých panovníků. Zpravidla oslavují úspěchy daných vládců.⁶⁵

⁶⁰ Prosecký a kol. 1999, 98.

⁶¹ Prosecký a kol. 1999, 94-95.

⁶² Prosecký a kol. 1999, 214-215.

⁶³ Prosecký a kol. 1999, 106-107.

⁶⁴ Prosecký 2010, 242.

⁶⁵ Prosecký a kol. 1999, 95-96.

O čase se v těchto textech mluví jen velmi sporadicky. Děj na sebe zpravidla plynule navazuje a o čase se nehovoří. Přesto v některých skladbách, které to vyžadují, nalezneme fráze jako *"druhý když nadešel rok"*⁶⁶ (Narám-Sínova legenda z Kúty). Více zmínek obsahují texty o novobabylónském králi Nabonidovi. V nich je celá řada časových údajů, které vyvolávají dojem jasné představy o čase a jeho plynutí. Skladba Nabonid a chrám Sínův obsahuje např. tyto fráze - *"Po deset let jsem mezi nimi putoval."*⁶⁷, *"Onoho roku prvního a sedmého měsíce..."*⁶⁸, *"... v ohromných vedrech třetího, čtvrtého, pátého, šestého (a) sedmého měsíce, v těchto měsících, ve všech těchto letech..."*⁶⁹, *"Po deseti letech nadešel okamžik (a) naplnily se dny, které předpověděl král bohů Nannar, sedmého měsíce, sedmnáctého dne, dne, (kdy) Sín souhlasí - takový je jeho výklad."*⁷⁰.

Pomineme-li četné časové údaje v textech o Nabonidovi, můžeme říct, že literární příběhy, které oslavují skutky některých panovníků, nekladou důraz na zasazení do konkrétního času. Nelze je tedy chápat jako historické popisy, přestože se historií inspirovaly. Eliade na několika příkladech upozorňuje, že námět některých příběhů sice vychází z historických událostí, ale vlivem mytizace dojde někdy k takovým změnám, že ve výsledku z oné historické události v příběhu prakticky nic nezbude.⁷¹

Abychom pochopili smysl některých literárních textů, je nutné na ně pohlédnout v širším kontextu. Námětem příběhů se nestávaly jen události dávno minulé. Některé texty reflektovaly příběhy relativně nedávné. Jde například o fiktivní autobiografie. Záměry pisatelů těchto skladeb mohly být různé a není vždy snadné jejich motivy rozlišit. Je tomu tak i u skladby, která dnes nese název Prokletí Akkadu. Pokud se na tento příběh podíváme ve světle historických pramenů, tak se nám ukáže něco z toho, jak lidé Mezopotámie vnímali minulost.

Obsah Prokletí Akkadu je relativně prostý. Na počátku je krátký popis toho, jak nejvyšší bůh Enlil dal vzniknout akkadské říši za Sargona Akkadského. Po popisu bohatého města Akkad následuje pasáž líčící krizi, kterou způsobila nepřízeň boha Enlila, který přiměl odejít z města důležitá božstva. V té době již vládnul Sargonův vnuk Narám-Sín,

⁶⁶ Prosecký 1995a, 82.

⁶⁷ Prosecký 1995a, 141.

⁶⁸ Prosecký 1995a, 141.

⁶⁹ Prosecký 1995a, 141.

⁷⁰ Prosecký 1995a, 141.

⁷¹ Eliade 1993, 32.

jenž nějaký čas vyčkával, doufal v příznivou věštbu, ale nakonec se rozhodnul pro bezprecedentní řešení - vojenský útok na hlavní svatyni boha Enlila. Tento čin byl rázně potrestán. Na akkadskou říši se z hor přihnali barbarští Gutejci, kteří celou říši naprosto rozvrátili. Na základě obsahu se zdá, že Prokletí Akkadu má být jakýmsi náboženským vysvětlením zániku akkadské říše.⁷²

V širším kontextu historických a kulturních souvislostí je interpretace Prokletí Akkadu poněkud složitější. V první řadě je nutné zdůraznit, že daná skladba má velice daleko k popisu historických událostí. Například Narám-Sínův brutální útok na Enlilovu svatyni v Nippuru se nikdy neodehrál. Další nesrovnalostí je to, že ke vpádu Gutejců došlo až za vlády Narám-Sínových nástupců. Tyto nesrovnalosti však odpovídají duchu doby. Předpokládá se, že Prokletí Akkadu bylo sepsáno za vlády III. dynastie z Uru, snad nějakých 60 let po zhroutilí akkadské moci. Přestože se tato doba považuje za jakousi sumerskou renesanci, vzpomínky na akkadskou nadvládu za Sargona a jeho nástupců nejsou zcela negativní. Dokonce se dá říct, že postava Sargona byla chápána pozitivně. A stejně tomu bylo v případě jeho potomků. Zvláště Man-ištúšu se těšil oblibě. Mezi prameny z doby III. dynastie z Uru najdeme zmínky o obětinách, které byly zbožštěným Sargonovcům přinášeny. Dochovalo se také několik osobních jmen, která jako teoformní element obsahují právě jména Sargon, Man-ištúšu či Narám-Sín. V případě prvních dvou jmenovaných jsou navíc před jejich jmény determinativy dingir, které označují jména božstev. Před Narám-Sínovým jménem tento determinativ kupodivu chybí, přestože právě tento panovník byl zbožštěn již za svého života. Snad to bylo atmosférou doby III. dynastie z Uru, kdy Narám-Sín nebyl vnímán zcela pozitivně. Přesto památka na něj zůstala živá. Důvodem pro uchování jeho jména v živé paměti lidí může být například to, že v Puzriš-Dagánu po něm byla pojmenována jedna z městských bran. Snad u ní byla i jeho socha. Ta ostatně byla prý i v Nippuru. Díky sochám na veřejnosti se tak mohla vzpomínka na Narám-Sína uchovat i mezi lidmi, kteří nebyli součástí vzdělané vrstvy schopné číst. V textech nalezneme také zmínku o Narám-Sínově poli. Jedná se patrně o pozemek, který byl zúrodněn díky novému zavlažovacímu zařízení z doby Narám-Sína. A podobně tomu bylo nejspíš s Man-ištúšuvou vesnicí. O tom, že vzpomínky na Sargonovu dynastii byly živé, svědčí i fakt, že jejich královské nápisy byly v době urské a

⁷² Leicková 2005, 126-131.

starobabylónské opisovány písaři. A Sargon s Narám-Sínem byli hrdiny několika literárních skladeb. Urský královský dvůr však nejeví známky zájmu o dynastii svých předchůdců. A kněží z Nippuru měli s postavou Narám-Sína nejspíše určitý problém. Je tedy zřejmé, že v tehdejší společnosti nebyl na Sargonovce jednotný názor. Ve světle všech těchto okolností se proto nabízí hned několik možných interpretací Prokletí Akkadu. Nejpravděpodobnější se jeví smysl skladby coby již zmíněného náboženského vysvětlení zániku akkadské říše. Mohlo by jít také o varování panovníkům, aby nepodnikali kroky jdoucí proti božstvům. Toho by jistě chtěla docílit hlavně kněžská vrstva.⁷³ Pokud by text naopak vycházel z prostředí královského dvora a byl určen kněžím, mohl by ukazovat, že předchozí vládcí podnikli násilnější kroky než daňovou restrukturalizaci chrámových příjmů, kterou v rámci svých reforem panovníci III. dynastie z Uru prosazovali.⁷⁴

Tento příběh tedy ukazuje, že lidé tehdy vnímali minulost své země a dokázali s ní zacházet podle svých potřeb. Zároveň nám analýza vzpomínek na Sargonovce v době III. dynastie z Uru poodhalila, jak se v kolektivním vědomí udržují vzpomínky na některé osoby.

1.3.3 MINULOST V NÁBOŽENSKÝCH TEXTECH

1.3.3.1 Minulost v mýtech

Zcela se vyhnout zmínce o minulosti je kupodivu obtížné i v náboženských textech. Určité narážky nalezneme také v textech, které sice za své hlavní téma nemají žádnou historickou či alespoň fiktivní událost, ale jejich myšlenka spočívá v něčem jiném. Často jde o nejrůznější mýty, které zachycují tehdejší představy o světě a jeho fungování. Tyto texty tedy obsahují hlavní náboženské myšlenky mezopotamské kultury. Podobně jako literární skladby s námětem z minulosti, tak i mnohé další texty, které mají bohatý děj, neobsahují konkrétní časové údaje. Nicméně, v mnohých případech to ani není potřeba, protože jde spíše o celkový obsah skladby.

Podívejme se prvně na texty, jejichž smyslem bylo říci něco o stvoření a fungování světa. Kosmogonických a kosmologických textů bylo v Mezopotámii hodně. Nebyl pouze jeden závazný popis, ale různá verze a narážky objevíme v celé řadě mýtů či jiných textů.

⁷³ Westenholz 2008, 251-258.

⁷⁴ Leicková 2005, 131.

Není možné tu rozebírat jejich děj a charakter, proto se zaměříme především na to, jak je tam vnímána minulost a jak je líčen čas.

Patrně nejčastěji využívanými výrazy pro vyjádření časového údaje jsou slova "když" a "tehdy". Tato slova jsou doplněna o popis určité situace. Enúma eliš, jeden z nejdůležitějších mezopotamských mýtů o stvoření světa, je pojmenován podle svých prvních slov, která doslova znamenají "Když nahoře".⁷⁵ Celá úvodní fráze představuje popis situace - "*Když nahoře nebesa nebyla pojmenována, dole země jménem nebyla zvána, tu prastarý Apsu, ...*"⁷⁶. Další známá skladba, příběh o Atrachasisovi, začíná podobně - "*Když bohové ještě byli lidmi...*"⁷⁷. Nějakou podobnou frází začíná celá řada menších mýtů o stvoření.⁷⁸

Dalším velmi oblíbeným výrazem, který čtenáře odkazuje na časové uspořádání děje, je slovo "onoho". Někdy toto slovo doplňuje širší popis. Například skladba Strom Chuluppu začíná slovy "*Za onoho dne, onoho dávného dne, za oné noci, oné vzdálené noci, onoho roku, onoho dávného roku, kdy květy se rozvily podle božského plánu, kdy,...*"⁷⁹. Podobně začíná také skladba Enki a Ninmach - "*Za oněch dnů, kdy nebe a země stvořeny byly, za oněch nocí, kdy nebe od země bylo odděleno, v oněch letech, kdy osudy byly určeny, kdy Annunakové byli zrozeni a bohyně do manželství vzaty byly, mezi nebe a zemi se božstva rozdělila, když bohyně otěhotněly a rodily - tehdy pro jídlo a pití své bozi ještě pracovali.*"⁸⁰ Obdobné popisy nebyly pouze na začátcích mýtů. Ve Sporu ovce s obilím se například píše "*Za dnů vzdálených lidé ještě chléb jíst neuměli,*⁸¹ *nedovedli se oblékat do šatů...*"⁸².

⁷⁵ Prosecký a kol. 1999, 190.

⁷⁶ Hruška a kol. 1977, 176.

⁷⁷ Hruška a kol. 1977, 151.

⁷⁸ Viz Černá a kol. 1997, 90-98.

⁷⁹ Hruška a kol. 1977, 91.

⁸⁰ Černá a kol. 1997, 43.

⁸¹ Tato fráze je pro nás zajímavá zvláště proto, že vyvolává dojem, jako by v podvědomí tehdejších lidí byly vzpomínky na časy, kdy lidé nehosподаřili, tedy nejpozději neolit. Jiným vysvětlením dané fráze by mohlo být to, že lidé mohli vědět o prostých komunitách, které se neživily pěstováním obilí, ale například kočovaly a živily se tím, co našly. Vzhledem k doloženým dálkovým kontaktům v oblasti Perského zálivu a Indického oceánu, kam byl kladen Dilmun, bájný ráj bohů, by představa o životě lidí bez chleba mohla být způsobena také nějakou zatím jinak nedoloženou zkušeností, že určité populace na malých ostrovech obilí pěstovat nedokázaly.

⁸² Černá a kol. 1997, 50.

Podobná časová vyjádření jako v mýtech obsahovaly i další skladby, které neměly náboženský charakter a byly spíše součástí literární tradice. Přesto jde o texty, jejichž poselství je v zásadě univerzální a nevztahuje se k žádné konkrétní době. Jakýsi pracovní návod pro rolníky, který bývá označován jako Dávné rady oráče synovi, začínal slovy "Ve dni dávném oráč takto synovi svému radil."⁸³ Podobně také epos o Enmerkarovi a Ensuckešdannovi obsahuje pasáž, která se odehrává v jakémsi bezčase, které je popsáno slovy "Za časů vzdálených byl den pánem, noc byla kněžnou, Utu králem."⁸⁴ Čtenář je tedy i v těchto textech velmi často do situace uveden nějakým obecným výrazem či popisem.

Enúma eliš, již zmíněný mýtus o stvoření světa, hovoří také o ustanovení a uspořádání času. Tohoto úkolu se ujal bůh Marduk, hlavní hrdina mýtu a také nejvyšší bůh Babylónu. Daná pasáž zní následovně - "Marduk zbudoval sídlo velkým bohům, hvězdy, jejich podoby, v souhvězdí seskupil. Určil rok, stanovil jeho délku a každému z dvanácti měsíců přisoudil po třech hvězdách. Když vymezil počet dnů jednoho každého roku, vyznačil stanoviště hvězdy Néberu, ... Nannarovi dal vzejít, svěřil mu noc a určil ho co klenot její k rozpoznání dnů. „Znovu a znovu v kotouči světelném na pouť se vydávat budeš, měsíc co měsíc! Když na počátku vyjdeš nad zemí, budeš jak srpek po šest dní zářit! Sedmého pak dne co kotouče půl. Den patnáctý každého měsíce nechť spojí poloviny obě! Když na Horizontu Šamaš tě spatří, tu poznenáhlu ubývej a ustupuj zpět! O novoluní přimkni se k dráze Šamašově, s nímž den třicátý tě spojí, on však druhým bude!"⁸⁵ Nannar představoval Měsíc a Šamaš Slunce. Uvedená pasáž tedy líčí jednotlivé fáze Měsíce a jeho konjunkci se Sluncem.⁸⁶

Jelikož kosmogonických a kosmologických mýtů bylo více, je otázkou, jestli obyvatelé Mezopotámie chápali nějak jejich rozpory. Zatím však nebyl nalezen text, který bychom mohli označit za teologickou interpretaci daných mýtů.

1.3.3.2 Omina

Množství informací o minulosti obsahují také omina, což je druh textů, u kterého bychom to patrně nečekali, neboť se jedná o texty sloužící při věštění budoucnosti. Každé ominum má zpravidla dvě části. První z nich popisuje nějaký jev, kterým bohové měli

⁸³ Černá a kol. 1997, 57.

⁸⁴ Černá a kol. 1997, 65.

⁸⁵ Černá a kol. 1997, 85-86.

⁸⁶ Černá a kol. 1997, 88.

zjevit svoji vůli. Často se jednalo například o zvláštnosti vnitřností obětovaných zvířat. Při provádění věštby docházelo k jejich podrobnému zkoumání a zaznamenávání zvláštností. Druhou část omina představoval výsledek věštby. Základní odpovědí bylo - příznivý, nebo nepříznivý. K tomu však byly často přidány další okolnosti. Právě tato rozšíření obsahovala podrobnosti budoucí předpovědi či odkazy na dávné události nastalé po stejných znameních.⁸⁷ Tyto informace byly historiky většinou považovány za pochybné a při rekonstrukci historických události většinou nebyly brány v potaz. Analýza souboru starobabylónských omin ukázala, že i tento zdroj by historici měli vzít v úvahu při svém bádání.⁸⁸

Praktikování věšteg za pomoci omin bylo známo snad již v raně dynastickém období, ale doloženo je spolehlivě až z doby akkadské říše. Právě k této době se váže mnoho historických narážek, které se v ominech vyskytují. Abychom pochopili princip omin, musíme si uvědomit, že tehdejší lidé měli poněkud jiné představy o fungování světa a spojovali jevy a události, které my bychom do spojitosti patrně nedávali. Když my vidíme, že fouká severní vítr, který vždy přináší sníh, očekáváme, že bude sněžit. Lidé Mezopotámie podobně věřili v opakování určitých jevů. Pokud při určitém jevu byl například zabit král, očekávala se jeho smrt při opětovném výskytu daného jevu.⁸⁹ Rozšíření omin o historické narážky se mohlo stát zhruba následovně. Když akkadský vládce Narám-Sín chtěl táhnout proti nepříteli, nechal si provést věštbu, zda bude tažení příznivé, či nikoli. Po úspěšném tažení byla k zápisu o daném znamení doplněna zmínka, že Narám-Sín vytáhnul proti onomu nepříteli a porazil ho. Jelikož věštegbné praktiky byly brány velmi vážně, je pravděpodobné, že doplňující informace v ominech obsahují zmínky o skutečných událostech.⁹⁰

Analýza souboru omin s narážkami na historii odhalila několik zajímavých skutečností. V první řadě jde o fakt, že události spojené se vznikem a pádem akkadské říše ve sbírkách omin vytvářejí jakési paradigma, které dalo základ určité písemně zachycené tradici. V dalších obdobích došlo spíše jen k doplnění o události a jevy, které v době akkadského státu zaznamenány nebyly. Na rozdíl od literární tradice, ve které byly

⁸⁷ Oppenheim 2001, 162-165.

⁸⁸ Goetze 1947, 253.

⁸⁹ Stopou po tomto myšlení může být pověřivost, kdy lidé například věří, že rozbití zrcadla jim přinese neštěstí apod.

⁹⁰ Finkelstein 1963, 463-465.

příběhy o Sargonovi a Narám-Sínovi také populární, líčí omina události z doby akkadské říše autentičtěji a odpovídají tomu, co líčí ostatní prameny. Například zhroucení říše není připisováno Narám-Sínovi, jak je tomu v literárních textech. Navíc jsou v ominech informace také o dalších vládcih dané dynastie, přestože v literární tradici byli opomíjeni. Události, které jsou v ominech zmiňovány, se týkají zpravidla společnosti, státu, jeho hospodářství, politiky a bezpečnosti. Právě na tyto aspekty minulosti je kladen důraz. Za zmínku stojí také fakt, že soubory omin (i těch akkadských) byly uchovávány od starobabylónské doby až do období helénismu v prakticky nezměněné podobě.⁹¹

Omina toho tudíž o mezopotamské historii a jejím vnímání prozrazují více, než by se dalo čekat. Nesmíme ale uvažovat pouze v kategoriích vlastních západní civilizaci. Pro nás je typický přístup, že jsme si vědomi sebe sama a žijeme v určitém prostředí, které se mění, přičemž to, co uplynulo, se již nevrátí. Tento přístup ale lidé Mezopotámie neměli. Přesto bychom se mýlili, kdybychom řekli, že tehdejší lidé s historií nijak nepracovali a nevnímali ji. V rámci historiografie se můžeme setkat s různými definicemi toho, co to je historie. Lze ji chápat také jako formu, kterou se určitá civilizace vyrovná se svojí minulostí. Zdá se, že touto formou byly v Mezopotámii právě omina, která reflektují historické události s vysokou mírou objektivit.⁹²

1.4 MINULOST A HMOTNÉ PRAMENY

1.4.1 IKONOGRAFICKÁ ZOBRAZENÍ

Mezi ikonografická vyobrazení můžeme řadit nejen slavné reliéfy z novoasyrských paláců, ale rovněž celou škálu dalších pramenů od stél a soch, přes různé plakety až po pečetní válečky. Kromě pečetních válečků se velká část obrazových vyjádření vyskytuje zejména v prostředí královského dvora, proto se témata vyobrazení omezují na určitá témata, která byla pro panovníka důležitá. Umělecká díla měla podobně jako písemné prameny ukazovat vládce v rolích, které mu příslušely. A tak se napříč mezopotamskou historií setkáváme s vyobrazením panovníka coby vítězného bojovníka, stavitele a budovatele, obětníka v chrámech, přemožitele chaosu a divokých zvířat či hodujícího muže, kterému bylo bohy dopřáno dosáhnout blahobytu a prosperity.

⁹¹ Finkelstein 1963, 465-468.

⁹² Finkelstein 1963, 461-462.

Vyobrazení se zpravidla vztahovala k nedávné minulosti. Některé předměty se však uchovaly po dlouhá staletí a byly tak určitým svědectvím o minulosti. Také pro naše kulturní prostředí je takovéto chování vlastní. Stejně jako se novoasyrský král Aššurbanipal nechal zpodobnit coby stavitel s košíkem na cihly na hlavě (Příloha 1), aby vyjádřil svoji úlohu stavitele, tak i naši politici se na veřejnosti prezentují jako ti, jimž vděčíme za určité stavby. Činí to však prostřednictvím pokládání základního kamene. Takovýto akt byl v naší nedávné minulosti využíván i v rámci propagandy. Například Adolf Hitler se prezentoval jako ten, který nechal budovat různé stavby a dbal tak na rozvoj Německa. Dokladem jsou nám fotografie, které ho znázorňují při symbolickém zapojení se do prací na dálnici (Příloha 2).

1.4.2 PŘEDMĚTY A MÍSTA UPOMÍNÁJÍCÍ NA MINULOST

Jak již bylo zmíněno výše v souvislosti s principy uchovávání vzpomínek na minulost v obecném povědomí, jedním ze způsobů, jak se udržuje vzpomínka na některé události minulosti, je vystavování soch na volně přístupných místech a pojmenovávání míst po určitých osobách (viz kap. 1.3.2.2 Minulost jako námět literárních textů). Nemuselo se jednat jen o místa často navštěvovaná. Z novoasyrského období se nám dochovalo svědectví o tom, jak asyrští vládci při stavbě zavlažovacích zařízení nechali u těchto děl vytvořit také reliéfy či nápisy o těchto činech. Jelikož mnohé z nich byly vysekány do kamene, dochovaly se nám do dnešních dob. Jedním takovým dílem je reliéf znázorňující panovníka a asyrská božstva. Najdeme ho v horách v severním Iráku nedaleko dnešního města Dohúk. V minulosti zde pravděpodobně začínala jedna z větví zavlažovacího kanálu pro Ninive. Podobně je tomu v případě reliéfu u dnešní vesnice Chinis. Zde dokonce dodnes částí kanálu teče drobná říčka. Voda odtud byla vedena skoro 100 km až do Ninive. Pro překonání terénních nerovností byl postaven mohutný akvadukt, který se nachází u dnešní vesnice Džerván. Toto vodní dílo bylo popsáno nápisem o budování zavlažovacího systému (Příloha 3). Drobné reliéfy s vyobrazením panovníka byly v některých případech umístěny také u lokálních výpustí, díky kterým mohli zemědělci v okolí kanálu čerpat vodu pro svá pole. Mělo jim to nejspíše připomínat, komu vděčí za vybudování kanálu, jež jim zajišťoval jistější a vyšší úrodu.⁹³ I tuto praxi známe z našeho

⁹³ Ur 2005, 340-342.

prostředí. V současnosti je velký trend opatřovat různé stavby cedulí, která informuje o tom, kdo poskytl finanční prostředky na daný projekt (Příloha 4).

1.4.3 NAKLÁDÁNÍ S ARTEFAKTY

Samostatným tématem je také nakládání s předměty patřícími do minulosti. Bohužel však máme jen minimum dokladů pro komplexnější rekonstrukci toho, jak lidé v Mezopotámii chápali význam starých předmětů a jak s nimi nakládali. Můžeme se opřít o několik indicií, které vypovídají o nakládání s vybranými typy artefaktů, zejména základovými deposity.

Patrně nejznámější je případ z novobabylónského období, kdy došlo k výrazné přestavbě Babylónu. Král Nabukadnesar II. i Nabonid, nechali při obnově některých budov kultovního charakteru kopat sondy, které měly zjistit, kde stály nejstarší svatyně. Hlavním cílem bylo najít zakládací nápisy. Toto snažení bylo motivováno snahou dodržet příkazy bohů, které tam byly zapsány.⁹⁴ Nabonid své počínání, které nakonec skončilo úspěchem, popisuje v jednom nápisu následovně. *"Zpráva o založení ... z doby Sargona, krále Babylónu, a jeho syna Narám-Sína, mého královského předchůdce, nebyla nalezena až do vlády Nabonida, babylonského krále. Základní kámen hledal i Kurigalzu, král Babylónu, můj královský předchůdce, ale nenašel ho. Assarhaddon, pán Asýrie, předal pátrání vojenským oddílům své země, ale základní kámen stejně neobjevil. Nabukadnezar, jiný můj královský předchůdce, svolal velký počet dělníků ... hledal, namáhal se, kopal do hloubky, ale zprávu o založení také nenašel. Naproti tomu mně, babylonskému králi Nabonidovi, udržovateli chrámů Esagily a Ezidy, se za mé právoplatné vlády v bázni před Ištarou z Akkadu zjevilo ve spánku vidění ... Vyslal jsem své lidi ve velkém počtu, aby pátrali po základním kameni. Tři roky jsem z Nabukadnezarových šikmých šachet kopal doprava i doleva, dopředu i dozadu, hledal jsem..."*⁹⁵

Nabukadnesar II. si nechal postavit dva královské paláce. V prvním z nich bylo sídlo administrativy říše, druhý, který stál hned za vnitřními hradbami města, sloužil především panovníkovi. Právě zde byly umístěny některé historické umělecké předměty. Přestože soubor těchto artefaktů měl počátky v dřívějších dobách, Nabukadnesar II. tuto sbírku významně rozšířil a dal vzniknout něčemu na způsob prvního muzea. Motivací pro jeho

⁹⁴ Klenglová-Brandtová 1983, 60, Leicková 2005, 285-285.

⁹⁵ Klenglová-Brandtová 1983, 60-61.

jednání však nebyl ani tak zájem o umění, jako spíše snaha ukázat svoji prestiž. V jeho sbírkách se nalézaly předměty z různých částí Předního východu, zvláště z Asýrie. Některé sochy měly své nápisy "přeškrtnuty" dlouhou rýhou, která je snad měla zbavovat jejich platnosti a demonstrovat tak zlomení asyrské moci. Některé starší předměty pocházely z dob Chammu-rabiho a nalezen byl dokonce i nápis Šulgiho, který vládl na konci 21. století př. Kr.⁹⁶

Předměty z různých období mezopotamské historie se nenacházely jen v královských sbírkách. Například na jaře 2014 byly při archeologickém výzkumu lokality Qasr Šemamok v irácké Kurdistánu odkryty vrstvy datované zhruba do parthského období a v nich byly nalezeny dva mnohem starší předměty. Jedním z nich byl fragment cihly s nápisem novoasyrského krále Sinacheriba (7. stol. př. Kr.), druhým byla část misky s prožlábnutým okrajem, která je typická pouze pro pozdní dobu uruckou (cca 3500-3200 př. Kr.). Kontext nálezů není bohužel zcela jasný. Oba předměty sice byly nalezeny v místě ruin budovy, ale není jasné, zda se do pozůstatků budov dostaly jako součást nějaké navážky při planýrování daného místa, či zda byly do objektu dříve přineseny záměrně jako zajímavý nález z okolí.⁹⁷ Tato situace tedy především předkládá otázky, nakolik si lidé Mezopotámie byli vědomi své historie, do jaké míry se o ni zajímali a dokázali o ní přemýšlet. Jasně odpovědi bohužel nemůžeme nalézt, neboť nemáme dostatek dat pro zformulování věrohodně podložené hypotézy.

Na základě toho, jak si počínali novobabylónští vládci se zdá, že vzdělaní lidé znali různé kroniky a soupisy vládců a měli minimálně základní přehled o historii. Nakolik se ale orientovali například v typologii keramiky nelze stanovit.

1.5 SHRUTÍ KONCEPTU MINULOSTI VE STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMII

Na předchozích stranách jsme viděli, že lidé starověké Mezopotámie minulost vnímali, zajímali se o ni a dokázali s ní pracovat. Přestože jejich kalendář byl v zásadě lunární, a nikoli solární, můžeme najít celou řadu společných znaků. Jinak je tomu už s vnímáním velmi dlouhých časových úseků. Naše civilizace vnímá čas lineárně a počítá roky kontinuálně od určitého bodu v minulosti. Ve starověkém Římě to bylo založení města, u

⁹⁶ Klenglová-Brandtová 1983, 60.

⁹⁷ Jedná se o vlastní pozorování při archeologickém výzkumu lokality Qasr Šemamok (Irácký Kurdistán) v dubnu a květnu 2014. Tento francouzský výzkum vedli Prof. O. Rouault a Prof. M.-G. Masetti-Rouault. Za možnost účastnit se jejich výzkumu jsem jim velmi vděčný.

židů to je stvoření světa, křesťané spojují rok 0 s postavou Ježíše Krista, muslimové pak s odchodem Mohameda z Mekky do Medíny. Ve starověké Mezopotámii se podobné počítání nevyskytovalo. Jediné, co tomu bylo podobné, bylo vedení královských seznamů, které zaznamenávaly jména jednotlivých panovníků a délky jejich vlády. Vládci byly zpravidla řazeni do určité dynastie dle měst jejich vlády. I v těchto seznamech se ale projevují znaky cyklického chápání času, kterými jsou opakování vzestupů a pádů dynastií ve 3. tisíciletí př. Kr., případně pak kladení důrazu na dodržování určitých archetypálních zásad, jež měl panovník splňovat.

Písemné prameny nám ukazují, jak byla minulost využívána v rámci královské ideologie. Panovníci připomínali ty události, které se hodily pro podporu jejich mocenských zájmů. Projevilo se to například v datovacích formulích, kde můžeme sledovat, jak během jejich vlády kladli důraz na to, co zrovna potřebovali pro posílení svého postavení. Podobně je tomu s královskými nápisy, které připomínají především vítězná vojenská tažení, stavební projekty či dedikační počiny.

V textech, které zaznamenávají historické události, se nám odráží snaha panovníků uchovat svědectví o sobě a svých činech. Tehdejší vládcí vnímali, že vzpomínky na ně, a tedy i jejich místo v minulosti, jsou spojeny s existencí těchto nápisů, což se projevilo snahou uchránit je před zničením.

Literární texty čerpají z minulosti své náměty a často nějak reflektují vnímání minulých panovníků. Často oslavují jejich činy v hrdinských eposech či fiktivních autobiografiích, ale najdeme i opačné případy. Například Narám-Sín je v literární tradici vnímán spíše negativně. Jelikož nevíme, jak silná byla lidová ústní tradice příběhů o minulosti, jsme s to pozorovat jen vnímání minulosti u gramotné vrstvy obyvatelstva, které nám zanechalo své texty. Přesto víme, že část minulosti přežívala i v širokém povědomí společnosti. Někteří vládcí byli posmrtně uctíváni jako božstva mezopotamského pantheonu, případně vzpomínka na ně zůstala živá díky sochám na veřejnosti a užívání jejich jmen, coby součásti osobních a místních jmen. Účel literárních skladeb mohl být rozličný. Jistě bychom často našli nějaké politické důvody. Lidé Mezopotámie však dokázali vnímat minulost také jako zdroj poučení ze zkušeností předchozích generací. Svědčí o tom Narám-Sínova legenda z Kúty i četné skladby mudroslovného charakteru.

Náboženské texty, které lze souhrnně označit jako mýty, sice obsahují zprávy o stvoření světa a dalších událostech, ale často jsou zasazeny do jakéhosi mytického času, který zpravidla nelze spojit s konkrétní dobou. Charakteristický je výskyt popisných vyjádření typu "Onoho dne, kdy.../Když..., tehdy...". Tuto neurčitost a v jistém smyslu odpoutání od minulosti lze vysvětlit tím, že smyslem mýtů nebylo podat historickou zprávu, ale symbolicky vyjádřit náboženské myšlenky a představy. Mezi náboženské texty patří také omina, která sloužila pro věštění budoucnosti. Sbírký těchto omin obsahují zmínky o některých událostech. Zdá se, že tyto narážky obsahují velmi objektivně podané svědectví o minulosti, které se uchovávalo po dlouhá staletí.

Ikonografické prameny většinou pochází z prostředí královského dvora či nejvyšších vrstev společnosti, takže není překvapující, že pro ně platí podobná pravidla jako pro písemné prameny reprezentativního charakteru. Zpravidla jsou ovlivněny královskou ideologií. Zvláště panovník bývá vyobrazen tak, aby bylo připomínáno, že splňuje to, co se od něj očekává, tedy zajištění vojenské bezpečnosti, spravedlnosti a blahobytu. Péče o hospodářský rozkvět země staví panovníka často do pozice stavitele a budovatele.

Přestože máme doklady pro sbírky starých předmětů na dvoře novobabylónských vladařů, je otázka, nakolik vnímali jejich vztah k historii a zda to nebyly pouze zajímavé trofeje, jejichž vlastnictví zvyšovalo králi jeho prestiž. Dle písemných zpráv byly často hledány základové nápisy staveb. Možná se tak ale dělo spíše z náboženských důvodů, než ze zájmu o historii.

2 MOŽNOSTI VYUŽITÍ VE VÝUCE DĚJEPISU

2.1 FÁZE VÝUKY

Vzhledem ke studovanému oboru, v rámci nějž je tato práce předkládána, se následující oddíl zaměřuje na aplikaci konceptu minulosti ve výuce dějepisu na základních školách. Než se dostaneme ke konkrétním příkladům, jak lze mezopotamský koncept minulosti využít ve výuce, řekněme si několik základních informací k fázím výuky.

Fáze vyučovacího procesu můžeme dělit dle použitých metod na etapu motivační, která podněcuje zájem o učení, expoziční, při níž dochází ke zprostředkování nového učiva, fixační a aplikační, která spočívají v procvičování a opakování učiva, a etapu diagnostickou a klasifikační, která slouží ke kontrole a hodnocení.⁹⁸ Do kterékoli z těchto fází výuky můžeme zapojit aktivity, které slouží pro lepší pochopení jednotlivých aspektů konceptu minulost. Na následujících stranách si představíme několik možností, jako to lze provést.

Součástí výuky by měly být také didaktické hry, které jsou důležitou součástí při rozvoji intelektu. Správně zvolené hry mohou žáky nejen bavit, ale také pomáhají při expozici i fixaci poznatků. Mohou tak pomoci při naplnění celé řady edukačních cílů. V první řadě jde samozřejmě o rozvíjení práce s historií, hodnocení událostí, nalézání podobností mezi historickými událostmi či práci s prameny. Didaktické hry však rozvíjí i další kompetence, například mohou učit samostatnosti či naopak spolupráci s ostatními. Také motivují žáky ke studiu, protože podmínky hry lze nastavit i tak, aby ve výhodě nebyl ten nejchytřejší, ale třeba ten, kdo má větší obrazotvornost, přestože jinak výborných výsledků nedosahuje. Didaktické hry tak plní funkci naukovou, sociální i motivační.⁹⁹

2.2 VÝCHOZÍ BOD

Když žákům v 6. třídě začne první hodina dějepisu, již mají z 1. stupně základní školy určité znalosti o čase a o minulosti naší vlasti. Rámcový vzdělávací program pro 1. stupeň obsahuje vzdělávací oblast Člověk a jeho svět, která zahrnuje mimo jiné tematický okruh Lidé a čas. V rámci něj by se žáci měli naučit orientovat v čase a základních prvcích regionálních a národních dějin. Žáci by tak měli být schopni například vyjmenovat státní

⁹⁸ Čapek a kol. 1988, 267.

⁹⁹ Východská 2008, 5-6.

svátky a významné dny a objasnit důvody pro jejich připomínání.¹⁰⁰ Vzdělávací oblast Člověk a jeho svět je ve školách obsažena ve výuce předmětu vlastivěda. Současné učebnice vlastivědy pro 5. třídu se věnují dějinám naší vlasti od národního obrození po obnovení demokracie v Československu.¹⁰¹ Podobně je tomu i u starších učebnic.¹⁰² Zpravidla se tak navazuje na nejstarší dějiny naší vlasti, se kterými se žáci seznamují již od 4. třídy.¹⁰³ Případně může být výuka základů historie spojena s výukou zaměřenou na regiony České republiky. Znamená to například spojení témat husitství a jižních Čech.¹⁰⁴ Některé pojmy a jména z národní historie jsou tedy na počátku 6. třídy již žákům známé.

Starší učebnice dějepisu pro 6. ročník základních škol se příliš nezabývaly tím, proč a jak bychom se minulostí měli zabývat. Tomuto důležitému tématu věnovaly jen několik stran předmluvy učebnice, kde se sice píše vše důležité, ale jediný obrázek v souvislém textu je nápis "*Historia magistra vitae*".¹⁰⁵ Tato forma pro žáky jistě nebude lákavá. Autoři současných učebnic si uvědomují, jak důležité je uvést žáky do tématu studia minulosti. Jejich první kapitola se proto věnuje tomu, proč se máme seznamovat s minulostí, co je to archeologie a archiv, jak se měří čas a jak dělíme minulost, z čeho čerpáme informace o minulosti a jak s těmito zdroji máme pracovat.¹⁰⁶ Právě tento úvod do dějepisu je vhodný pro aplikaci některých prvků konceptu minulosti ve starověké Mezopotámii.

2.3 KONCEPT ČASU

Téma konceptu času řadíme na úplný počátek výuky dějepisu, kde se žáci seznamují s tím, co je to čas. Je možné upozornit na to, že čas lze vnímat lineárně a znázorňovat ho například na časové ose, ale existuje také cyklické pojetí času, které je nejlépe patrné na klasických hodinách či na každoročním opakování určitých svátků či cyklů přírody.¹⁰⁷

Žáky lze motivovat k zájmu o téma měření času například tím, že dostanou za úkol vymyslet vlastní kalendář či názvy měsíců. V rámci zadání budou seznámeni s etymologií

¹⁰⁰ RVP 2016, 42-47.

¹⁰¹ Čechurová - Ježková - Chalupa 2010, 3.

¹⁰² Hronek 1997, 111.

¹⁰³ Drijverová 1994, 80.

¹⁰⁴ Danielovská - Tupý 1993, 5.

¹⁰⁵ Michovský 1995, 5-8.

¹⁰⁶ Kolektiv autorů 2007, 6-15; Válková 2017, 5-20.

¹⁰⁷ <http://www.dejepis21.cz/dejepis-a-chronologie>, online, 10.1.2018.

názvů měsíců v českém jazyce, případně i v dalších jazycích. Žáci se tak zamyslí nad měřením a plynutím času.

2.4 DŮVODY ZÁJMU O MINULOST

V prvních hodinách výuky dějepisu je dobré s žáky probrat, proč se vlastně mají dějepisem zabývat. Dva často uváděné argumenty pro studium dějin jsou úsloví - "Historie je učitelkou života" a "Kdo nezná svoji minulost, je odsouzen ji opakovat".¹⁰⁸ Představa, že minulost nás má poučit a pomoci se rozhodovat, není cizí ani mezopotamskému prostředí (viz. Kap. 1.3.2.1 Minulost jako zdroj poučení). Poznávání minulosti nám přináší nejen různé scénáře, které nám ukazují, jak se kdo v minulosti choval a jaké to mělo následky. Znalost naší minulosti je důležitá také pro poznání naší vlastní kultury. Jen člověk, který se seznámí s dějinami naší země a dějinami světa, může pochopit své kulturní kořeny a svoji kulturu jako takovou. Tato myšlenka by měla prolínat výuku dějepisu ve všech ročnících. Zvláště by měla být zřetelná v tématech jako jsou počátky demokracie a věd ve starověkém Řecku, rozvoj křesťanství a vzdělanosti v evropském prostředí, utváření našeho státu, národní obrození či období krizí a diktatur. Tímto způsobem je možné rozvíjet občanské kompetence, které stanovuje RVP.¹⁰⁹

2.5 PŘIPOMÍNKY MINULOSTI V NAŠEM OKOLÍ

V kapitole popisující minulost jako námět literárních textů jsme se setkali s tím, že určitá část minulosti zůstávala v Mezopotámii v obecném povědomí lidské společnosti. Týká se to zvláště některých osobností. Vzpomínky na ně byly uchovávány pomocí umístění soch na veřejném prostranství, uctíváním v rámci náboženských obřadů, užíváním jejich jmen či používáním jejich jmen coby součástí místních názvů.¹¹⁰ Tento jev se zdá být vlastní také naší evropské kultuře. V mnohých městech najdeme alespoň jednu sochu či pomník nějaké historické osobnosti. Součástí naší křesťanské minulosti a vlastně také současnosti je úcta k některým světcům a den, kdy si připomínáme slovanské věrozvěsty Konstantina a Metoděje, je dokonce státním svátkem. Stejně tak je tomu s Janem Husem, který je rovněž důležitou postavou naší historie. Katolíci si v rámci svátosti

¹⁰⁸ <http://www.dejepis21.cz/vztah-k-soucasnosti-aktualizace>, online, 10.1.2018.

¹⁰⁹ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, projevuje pozitivní postoj k uměleckým dílům, smysl pro kulturu a tvořivost" (RVP 2016, 12).

¹¹⁰ Westenholz 2008, 256.

biřmování vybírají biřmovacího patrona, jehož jméno pak někdy přijmou za své. A tak se udržuje a vlastně i šíří povědomí o některých světcích a jejich životních osudech. Někteří jsou nám historicky blízcí, jako například bývalý papež sv. Jan Pavel II. či sv. Maxmilián Kolbe, který byl nacisty zavražděn v Osvětimi, jiní žili už ve starověku, jako například sv. Monika či sv. Josef. V lidském povědomí však zůstávají i jména politiků, umělců, spisovatelů a dalších osobností, neboť jsme si zvykli pojmenovávat ulice, náměstí, parky a další místa podle různých osobností.

Uvedený princip uchování historie v obecném povědomí lze skvěle využít ve výuce dějepisu. Je celá řada možností, jak to lze provést. Například můžeme společně se žáky vykonat společnou procházku po městě, upozornit je na některá místa a seznámit je s danými osobnostmi či událostmi s nimi spojenými. Nabízí se nám tím prostor pro rozšíření přehledu o regionálních dějinách. Další možností je zadat žákům za úkol, aby nějaké takové místo (ulici, park, divadlo, pomník, sochu apod.) sami našli a ostatním představili danou osobnost či událost, která se váže k danému pojmenování. Součástí tohoto úkolu může být i návrh na přejmenování nějakého místa dle určité osobnosti či události, případně na vytvoření nového místa připomínajícího něco z místní historie (např. socha či pamětní deska). Přestože třeba některé ulice mohou být pojmenovány podle osobností, které s daným místem nemají nic společného, najdeme jistě dostatek míst vhodných pro výuku regionálních dějin. Žáci se tak mohou zamýšlet nad minulostí místa, ve kterém žijí.

Výzkum mezi učiteli ukázal, že výuka regionálních dějin má v hodinách dějepisu své místo, přestože není výslovně vyžadována v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání. Regionální historie buduje vztah k místu, kde žijeme, podporuje vlastenectví, dále pomáhá pochopit souvislosti jinak příliš obecných událostí a v neposlední řadě má také motivační funkci, neboť se věnuje minulosti míst, která jsou žákům blízká a znají je. Výuka regionální historie však s sebou přináší i určité problémy. Hlavní obtíž je nedostatek času ve výuce a také málo učebních materiálů. Učitelé si je často musí vytvářet sami, což je při nedostatku potřebné tematické literatury znatelná obtíž.¹¹¹

¹¹¹ Mušková 2014, 11-15.

2.6 PRÁCE S MINULOSTÍ - MINULOST A IDEOLOGIE

2.6.1 VYZDVIHOVANÁ MINULOST

Minulost v kontextu různých ideologií není záležitostí pouze 20. století. I v dnešní době ve světě můžeme pozorovat snahu o manipulaci s fakty při interpretaci minulosti. Je tedy více než žádoucí, aby se žáci již na základní škole dokázali naučit myslet kriticky a nepřijímat automaticky všechny informace, které najdou na internetu, v novinách či knihách. Proto je dobré se tomuto tématu věnovat. Nejvíce prostoru je jistě v deváté třídě, kde se hodně času věnuje dobám diktatur. Tehdy se lidé držící moc snažili o to, co můžeme pozorovat už ve starověké Mezopotámii. Historie byla vykládána tak, aby vyhovovala potřebám mocných.

Podobně jako například v době III. dynastie z Uru mohli panovníci prostřednictvím obsahu datovacích formulí připomínat své úspěchy, tak i ve 20. století docházelo k poukazování určité vybrané události. Akorát médium bylo odlišné a zrychlil se přenos informací. Jako určitou paralelu k datovacím formulím starověké Mezopotámie lze vidět například filmové týdeníky z doby 50. a 60. let 20. století. Tyto krátké filmové ukázky také zpracovávaly téma nedávné minulosti či přítomnosti. I ony měly za úkol předkládat lidem určitý typ informací, který měl ovlivňovat jejich vnímání minulosti a přítomnosti. Určitým leitmotivem datovacích formulí i filmových týdeníků je oslavování úspěchů režimu, který drží moc v zemi.

V rámci výuky dějepisu je možné upozornit na zkreslování obrazu o minulosti pomocí vyzdvihování určitých úspěchů režimu. Posloužit k tomu může ukázka filmového týdeníku a následný rozbor obsahu tohoto videa.¹¹²

2.6.2 MANIPULACE S MINULOSTÍ

V historii se můžeme setkat nejen se zkreslováním minulosti pomocí vyzdvihování určitých událostí, ale také se zamlčováním a překrucováním určitých faktů. Tyto manipulace je nutné si uvědomovat při interpretaci minulosti. Vyžaduje to schopnost kriticky přemýšlet nad zdroji informací, což je jedna z klíčových kompetencí pro řešení

¹¹² Československé filmové týdeníky je možné sledovat online na internetových stránkách České televize. Přehled dílů je dostupný prostřednictvím odkazu: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1130615451-ceskoslovensky-filmovy-tydenik/dily/>, online, 10.1.2018.

problémů.¹¹³ V případě starověké Mezopotámie dokážeme manipulaci s fakty odhalit mnohdy pouze analýzou širšího spektra písemných pramenů. Přestože urský vládce Ibbi-Sín ve svých datovacích formulích zmiňuje válečné úspěchy, na základě stylistické formulace a dalších písemných pramenů víme, že se urská říše ve skutečnosti hroutila.¹¹⁴

2.6.3 MINULOST URČENÁ K ZAPOMNĚNÍ

Jak již bylo naznačeno, v rámci manipulace s minulostí dochází často také k zamlčování určitých faktů. Pokud je tato snaha pojata v širším měřítku, můžeme mluvit dokonce o minulosti určené k zapomnění. Hlavní myšlenka takového chování je prostá. Pokud odstraníme vše, co nám připomíná určitou osobu či událost, a pokud zakážeme připomínání si a výuku daných faktů, postupem několika generací snadno dojde k zapomnění na dotýčnou součást naší minulosti.

Odstraňování soch a nápisů, které nám může nápadně připomínat snahu o zapomenutí egyptské královny Hatšepsut, známe také z našeho prostředí. Ve 30. letech 20. století byly v mnohých městech a vesnicích vztyčeny sochy prvního československého prezidenta T. G. Masaryka. Ten byl v některých případech přítomný slavnostnímu odhalení své sochy, což nebývá běžné. Byl však považován za symbol nezávislosti. Tyto sochy pak právě z tohoto důvodu byly odstraňovány v době nacistické okupace. Přestože na mnohých místech došlo po 2. světové válce k opětovnému vztyčení odstraněných soch, v době komunismu byly často opět odstraňovány.¹¹⁵ Iničiátoři odstranění soch jistě nepředpokládali, že by se na osobu prvního československého prezidenta zcela zapomnělo. Pokud ho však odsuneme kamsi do pozadí, mnohem snáz zapomeneme na jeho myšlenky, názory a hodnoty.

Snahu o naprosté zapomnění části minulosti však i dnes můžeme pozorovat. Přestože dnes je mnohem těžší vymazat vzpomínky na určité události, v Číně se o to tamní režim snaží i za cenu velké cenzury internetu. V Pekingu na náměstí Nebeského klidu

¹¹³ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*kriticky myslí, činí uvážlivá rozhodnutí, je schopen je obhájit*", "*vyhledá informace vhodné k řešení problému*", "*vnímá nejrůznější problémové situace ve škole i mimo ni, rozpozná a pochopí problém, přemýšlí o nesrovnalostech a jejich příčinách*" (RVP 2016, 11).

¹¹⁴ Král 2011, 70-71.

¹¹⁵ https://hradecky.denik.cz/zpravy_region/sochu-masaryka-strhli-naciste-a-pak-i-lid20110329.html, online, 11.1.2018; https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jednou-ji-odstranili-naciste-dvakrat-komuniste-masarykova-socha-v-hodonine-stale_1709141321_pj, online, 11.1.2018; https://hradecky.denik.cz/zpravy_region/sochu-masaryka-strhli-naciste-a-pak-i-lid20110329.html, online, 11.1.2018.

došlo v červnu 1989 k masakru protestujících studentů. Toto téma je však v Číně absolutní tabu a vzpomínky na něj jsou potírány. Je to již 25 let a mnoho lidí o tomto masakru opravdu vůbec neví.¹¹⁶

Kroky, které představují snahu o odstranění vzpomínek na část své historie, nejsou spojeny pouze s nedemokratickými režimy. Výše (kap. 1.3.2.2 Minulost jako námět literárních textů a 2.5 Připomínky minulosti v našem okolí) jsme viděli, že minulost se uchovává mimo jiné také díky místním názvům, které obsahují upomínku na nějakou osobu či událost. V mnohých městech a dokonce i větších vesnicích se některé ulice či jiná místa v průběhu posledních sta let několikrát přejmenovávala v závislosti na politickém režimu. V rámci Plzně byly některé ulice přejmenovány mnohokrát. Dnešní Americká třída se postupně jmenovala částečně Stodolní a částečně Jungmannova, poté z ní byla třída Františka Josefa, následně Wilsonova, po roce 1945 nesla jedna část označení třída Karla IV. a druhá část třída Vítězství. Po roce 1948 se celá jmenovala Stalinova a následně Moskevská. V roce 1968 byla krátce označena jako třída Ludvíka Svobody, ale brzy jí bylo vráceno označení Moskevská. To jí vydrželo do roku 1991, kdy dostala současný název Americká třída. Přestože většina ulic neměla tak dramatický vývoj svého názvu, přejmenovaných míst, náměstí, nádraží či parků je jistě celá řada.¹¹⁷ A zde se otevírá prostor pro zapojení žáků do zkoumání regionální historie. Učitel může s žáky 9. ročníku vytvářet historickou mapu. Informace o starých názvech žáci mohou zjistit od svých rodičů a prarodičů, ze starých knih a map či na internetu. Tuto aktivitu je dobré zakončit diskuzí nad změnami názvů, přičemž jsou hledány důvody pro dané změny. Žáci tak získají větší povědomí o historii místa, kde žijí. Zároveň tato aktivita slouží pro fixaci již získaných znalostí historie, případně pro expozici nové látky, se kterou se žáci dosud neseťkali. Neznámá osobní jména mohou žáci svým spolužákům přiblížit pomocí krátkých referátů. Popsaná aktivita rozvíjí hned několik klíčových kompetencí (k učení,¹¹⁸ k řešení problémů,¹¹⁹ komunikativní,¹²⁰ občanské¹²¹ i sociální a personální¹²²).

¹¹⁶ <https://www.irozhlas.cz/node/5931841>, online, 11.1.2018.

¹¹⁷ https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/listopad-plzen-prejmenoval-pozdeji-i-promenil-20141114.html, online, 11.1.2018.

¹¹⁸ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení*" (RVP 2016, 10).

¹¹⁹ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*vyhledá informace vhodné k řešení problému*", "*kriticky myslí, činí uvážlivá rozhodnutí, je schopen je obhájit, uvědomuje si zodpovědnost za svá rozhodnutí a výsledky svých činů zhodnotí*" (RVP 2016, 11).

2.6.4 MINULOST A LITERÁRNÍ TEXTY

Důležitou součástí mezopotamského i našeho současného konceptu minulosti je minulost jako námět literárních textů. Tuto skutečnost je potřeba vnímat a žákům předkládat texty, které jsou nejen poutavé, ale zároveň také poučné. Je však nezbytné žákům ukázat, že existují různé míry autentičnosti textů. Zatímco některé texty popisují opravdové události, jiné pouze zasazují smyšlený příběh do nějaké konkrétní doby či do historických reálií, jako je tomu například u některých knih Eduarda Štorcha (Lovci mamutů, Volání rodu apod.). Zvláštní skupinou textů, které žáci mohou číst, jsou mýty a legendy. V nich se sice setkávají s příběhy, které se mohly odehrát i jinak, než jsou líčeny, ale pochází z určitých období a mají svůj význam pro kulturu, ve které vznikly.

V rámci práce s texty je možné vysvětlit žákům rozdíly mezi jednotlivými žánry. Porozumění různým typům textů je jednou z komunikativních kompetencí, které by žák v průběhu základního vzdělávání měl získat.¹²³ Je více možností, jak můžeme žáky vést k tomu, aby dokázali brát v potaz charakter zdroje informací. Můžeme jim například předložit pět žánrově odlišných výpovědí o jedné události, například edikt, dopis, zápis v kronice, legendu a báseň. Tento postup lze uplatnit i při expozici nového učiva. Případně mohou žáci takové texty sami vytvářet podle stanovených kritérií. V rámci fixace učiva mohou napsat krátký text například o založení univerzity v Praze za vlády Karla IV. Musí se při tom držet určitého typu textů. Učitel žákům jednotlivé žánry předem představí a jako vodítko jim předloží typické formule, například "Léta Páně 1347, když králem českým byl...".

¹²⁰ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje*" (RVP 2016, 11).

¹²¹ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situací ostatních lidí, odmítá útlak a hrubé zacházení*", "*respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, projevuje pozitivní postoj k uměleckým dílům, smysl pro kulturu a tvořivost*" (RVP 2016, 12).

¹²² Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*přispívá k diskusi v malé skupině i k debatě celé třídy, chápe potřebu efektivně spolupracovat s druhými při řešení daného úkolu, oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a čerpá poučení z toho, co si druzí lidé myslí, říkají a dělají*" (RVP 2016, 12).

¹²³ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění*" (RVP 2016, 11).

2.7 ZACHÁZENÍ S PŘEDMĚTY Z MINULOSTI

Minulost netvoří pouze soubor dat. Její důležitou složkou jsou také hmotné pozůstatky, které nám různými způsoby svědčí o minulosti. Může se jednat o drobné nástroje, ale také o velké stavby či dokonce části krajiny. Cílem dějepisu by mělo být také rozvíjení vztahu k těmto památkám. Je to nezbytné pro získání občanských kompetencí.¹²⁴ Proto je důležité, aby součástí dějepisu či obecně vzdělávacího procesu byly také návštěvy muzeí a exkurze. Prakticky v každém městě nalezneme místo, jehož návštěva v žácích může podnítit zájem o minulost a prohloubit vztah k našemu kulturnímu dědictví. Může se jednat o muzeum, kostel, radnici, archeologickou lokalitu apod.

¹²⁴ Dle RVP žák po absolvování základního vzdělání "*respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, projevuje pozitivní postoj k uměleckým dílům, smysl pro kulturu a tvořivost*" (RVP 2016, 12).

ZÁVĚR

Hlavní myšlenky týkající se konceptu minulosti ve starověké Mezopotámii byly shrnuty na konci prvního oddílu této práce, aby na ně bylo možné navázat v oddíle druhém, proto zde můžeme být stručnější. Chápání minulosti a práce s ní obsahuje široké spektrum otázek a odpovědí na ně. Ne všechny lze v současnosti využít při výuce dějepisu. První kapitola ukazuje na základě písemných pramenů různé pohledy na minulost, kterou lze vnímat například jako nástroj pro ospravedlnění války, podporu legitimacy moci, zdroj poučení či námět literárních textů. Také jsme viděli, že s minulostí se dalo manipulovat či ji upravovat.

Některé aspekty konceptu minulosti nám ukazují, jak pravdivé jsou teze, které zastává Mirca Eliade. Přestože má starověká Mezopotámie svoji svébytnou kulturu, některé její prvky odpovídají univerzálním principům a tendencím lidské společnosti bez ohledu na oblast výskytu. Jde například o zálibu v cykličnosti času, která je pro staré civilizace velice typická.

Je pravděpodobné, že náš pohled na koncept minulosti ve starověké Mezopotámii je značně ovlivněn brýlemi, které nám poskytuje naše kulturní prostředí. Snad také proto objevujeme celou řadu paralel mezi konceptem minulosti v Mezopotámii a v naší současné kultuře. Učenci starověké Babylónie by nejspíše tuto práci napsali zcela jinak. Z našeho pohledu však lidé Mezopotámie chápali minulost podobně jako my a také s ní podobně pracovali. Hlavním rozdílem je to, že oni neměli rozvinutou historiografii a neměli moderní informační technologie. Přesto jsou nalezené paralely velmi zřejmé.

Druhá velká část této práce zabírá co do počtu stran méně prostoru, což je dáno tím, že náš zájem o aplikaci konceptu minulosti ve výuce je v této práci až druhotný. Primární roli hraje samotný koncept minulosti ve starověké Mezopotámii.

Tématu starověké Mezopotámie nelze při výuce dějepisu na základní škole věnovat takové množství prostoru, aby bylo možné věnovat se tamním představám o minulosti a zacházení s ní. Některé závěry, které jsme v této práci získali, však můžeme aplikovat při probírání jiných témat a tak žákům více ukázat, co je to minulost, jak o ní lze přemýšlet a jak s ní nakládat. Ukázalo se, že aktivity, které se inspiroují některými aspekty

konceptu minulosti ve starověké Mezopotámii, mohou žáky značně obohatit a rozvíjet klíčové kompetence, které jsou stanoveny Rámcovým vzdělávacím programem.

Jednou ze základních paralel mezi naším a mezopotamským konceptem minulosti je měření času na měsíce, které ve svém názvu obsahují narážky na fáze koloběhu přírody. Přestože my dnes používáme systém založený na solárním roku, zůstalo nám členění na týdny, které vychází z měsíčních fází. Taktéž se zachovalo dělení dne na 24 hodin.

Důležitým bodem této práce je otázka, proč se máme o minulost zajímat. V tomto bodu se opět náš i mezopotamský pohled na minulost podobají. Lidé čerpají z minulosti poučení, které jim má pomoci v jejich přítomnosti, a utvářet tak jejich budoucnost.

Velkou otázkou je rovněž interpretace minulosti a práce s prameny. Ukázali jsme si, že některé kapitoly minulosti jsou vyzdvihovány, některé jsem překrucovány a některé jsou vyloženě zamlčovány. Tuto skutečnost a její důvody si musíme uvědomovat, abychom si dokázali udělat nezaujatý obraz o minulosti a dokázali také pracovat se zdroji informací, což je důležité i pro naši současnost.

Četba o minulosti může skvěle podnítit zájem o dějepis, ale opět je nutné, abychom dokázali správně interpretovat obsah daných textů a rozlišovali jsme je podle různé míry jejich autentičnosti. Je důležité rozlišovat mezi historickým popisem, pověstí a smyšleným příběhem zasazeným do určité historické epochy. V rámci výuky na základní škole však není nutné například vysvětlovat princip mytizace, jak ji popisuje M. Eliade.

Pro rozvoj vztahu k vlastní minulosti je užitečné zapojit do výuky dějepisů hmotné prameny, ať už jde o drobné předměty v muzeích, stavby či místní názvy. Tato součást minulosti nás obklopuje a její studium je nám bližší než některé kapitoly světových dějin, které mohou být spíše abstraktními příběhy, které i přes jejich poutavost těžko zařazujeme do naší osobní minulosti. Koncept minulosti je tedy spojen s regionálními dějinami.

RESUMÉ

Diese Masterarbeit besteht aus zwei Teilen, genau wie ihres Thema - Das Konzept der Vergangenheit und seine Anwendungsmöglichkeiten im Geschichteunterricht. Der erste Teil beschäftigt sich erst mit Informationsquellen, zyklischen und linearen Zeitvorstellungen und Zeitmessung in Mesopotamien. Dann folgen die Kapitel, die auf Grund von verschiedenen Textbeispiele einzelnen Aspekten des Vergangenheitskonzept beschreiben. So sehen wir die Vergangenheit z.B. als Quelle der Lebensweisheit oder Propagandamittel. Wir können auch Wahrnehmungs-, Verzeichnungs-, Erhaltungs- und Interpretationsweisen der Geschichte beobachten.

Der zweite Teil der Masterarbeit beschäftigt sich mit den Anwendungsmöglichkeiten des mesopotamischen Vergangenheitskonzept im Unterricht. Am Anfang finden wir zwei theoretischen Kapitel über Unterrichtskontext und dann folgen Vorschläge, wie wir einige von Aspekten des mesopotamischen Vergangenheitskonzepts im Geschichteunterricht anwenden können. Die Kapitel zeigen, wie wir mit Schüler(innen) im Geschichteunterricht über Zeitvorstellungen, Gründe der Interesse für Vergangenheit, oder Hinweise auf die Vergangenheit in unseren Umgebung sprechen können. Es ist wichtig auch die Geschichteinterpretation zu beherrschen. Wie und warum sollten wir diese Schlüsselkompetenz in Schüler(innen) entwickeln, sagen die Kapitel über vorgezogene Vergangenheit, Vergangenheitsmanipulation, Vergangenheit bestimmte zu Vergessen und Geschichte-Literatur-Beziehung. Am Ende des ersten und auch der zweiten Arbeitsteiles finden wir noch kurze Kapitel über Sachquellen (Gegenstände, Bauwerks, Landschaftssegmente) im Bezug auf Vergangenheitskonzept.

SEZNAM LITERATURY

- BORGER, Rycle (2006): *Babylonisch-Assyrische Lesestücke (Heft 1 - Die Texte im Umschrift)*, Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico. ISBN 88-7653-254-4
- CICERO, Marcus Tullius (1967): *De Oratore (překlad E.W. Sutton)*, Cambridge: Harvard University Press.
- ČAPEK, Vratislav a kolektiv (1988): *Didaktika dějepisu II*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, n. p.
- ČECHUROVÁ, Milana - JEŽKOVÁ, Alena - CHALUPA, Petr (2010): *Vlastivěda pro 5. ročník základní školy*, Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost. ISBN 978-80-7235-477-1
- ČERNÁ, Zlata a kol. (1997): *Duchovní prameny života - Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*, Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-223-3
- DANIELOVSKÁ, Věra - TUPÝ, Karel (1993): *Vlastivěda pro 4. ročník základní školy*, Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-057-5
- DRIJVEROVÁ, Martina (1994): *Naše vlast - můj domov: Čítanka k vlastivědě a dějepisu pro 4. a 5. ročník základní školy*, Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-120-2
- ELIADE, Mircea (1993): *Mýtus o věčném návratu (Archetypy a opakování)*, Praha: OIKONMENH. ISBN 80-85241-51-X
- FINKELSTEIN, Jacob Joel (1963): Mesopotamian Historiography, in: *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 107, No. 6, s. 461-472.
- FRAYNE, Douglas (1993): *Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)*, [The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods Volume 2], Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press. ISBN 0-8020-0593-4
- GLASSNER, Jean-Jacques (2004): *Mezopotámie: 34. století př. n. l. až 539 př. n. l.*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-664-8
- GOETZE, Albrecht (1947): Historical Allusions in Old Babylonian Omen Texts, in: *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 1, No. 3, s. 253-265.
- GRAYSON, Kirk Albert (1996): *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858 – 745 BC)* [Royal Inscription of Mesopotamia Assyrian Periods 3], Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press. ISBN 0-8020-0886-0
- HÉRODOTOS (1972): *Dějiny, aneb devět knih nazvaných Músy*, Praha: Odeon.
- HRONEK, Milan (1997): *Vlastivěda 5*, Olomouc: Prodos. ISBN 80-85806-46-0

- HRUŠKA, Blahoslav (1987): *Pod babylónskou věží*, Praha: Práce.
- HRUŠKA, Blahoslav a kolektiv (1977): *Mýty staré Mezopotámie*, Praha: Odeon.
- KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn (1983): *Starověký Babylon*, Praha: Vyšehrad.
- KLÍMA, Josef (1976): *Lidé Mezopotámie*, Praha: Orbis.
- KOLEKTIV AUTORŮ (2007): *Dějepis 6: Pravěk a starověk - učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň: Nakladatelství Fraus. ISBN 978-80-7238-208-8
- KRÁL, Pavel (2011): Vztah datovacích formulí a královské ideologie v době III. dynastie z Uru, in: Pecha, L. (ed.), *Orientalia Antiqua Nova XI*, Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, s. 65–78. ISBN 978-80-261-0037-9
- KRÁL, Pavel (2012): *Počátky asyrské kultury*, Diplomová práce obhájená na Katedře blízkovýchodních studií FF ZČU v Plzni.
- KRÁL, Pavel (2014): Počátky asyrského náboženství, in: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, Vol. 2/14, s. 99-118.
- KRÁL, Pavel (2016): Klínopisné texty jako pramen pro studium asyrské krajiny, in: Nekvapil, Ladislav (ed.), *Kultura psaní v dějinách*, Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 21-28. ISBN 978-80-7395-956-2
- KRAMER, Samuel Noah (1966): *Historie začíná v Sumeru*, Praha: Odeon.
- LEICKOVÁ, Gwendolyn (2005): *Mezopotámie - Počátky měst*, Brno: BB/art s.r.o. ISBN 80-7341-555-0
- MICHOVSKÝ, Václav (1995): *Dějepis: Pravěk a starověk pro základní školy, I/díl*, Praha: Vydavatelství a nakladatelství Práce, s.r.o. ISBN 80-208-0337-8
- MUŠKOVÁ, Eva (2014): Výuka regionálních dějin na základních školách - realita českého školství, in: Mušková, Eva (ed.), *Výuka regionálních dějin na základní škole: Formy, metody, koncepce, zkušenosti (Sborník příspěvků z konference konané dne 5. června 2014 v Schönsee)*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 11-18. ISBN 978-80-261-0435-3
- NOVÁKOVÁ, Nea - PECHA, Lukáš - RAHMAN, Furat (2000): *Základy starobabylonštiny*, Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-997-9
- OATES, David (1968): *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*, London: Oxford University Press. ISBN 0-903476-19-8
- OPPENHEIM, Leo (2001): *Starověká Mezopotámie*, Praha: Academia. ISBN 80-200-0749-0
- PARKAN, František (2014): *Didaktika dějepisu*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-7290-644-4

- PAUL, Vladimír (1996): *Nejstarší památky mezinárodního práva*, Praha: Academia. ISBN 80-200-0308-8
- PEČÍRKOVÁ, Jana (2000): *Asýrie - Od městského státu k říši*, Praha: Academia. ISBN 80-200-0348-7
- PECHA, Lukáš (2005): King Samsu-iluna and His Wars, in: Pecha, Lukáš (ed.), *Orientalia Antiqua Nova V.*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 93-102. ISBN 80-86898-58-X
- PECHA, Lukáš (2008): Starobabylónské texty reprezentativního charakteru jako zrcadlo historického vývoje, in: Pecha, Lukáš (ed.), *Orientalia Antiqua Nova VIII*, Plzeň: Adela, s. 316-323. ISBN 978-80-87094-13-6
- PROSECKÝ, Jiří (1995a): *"Královské knihy" staré Mezopotámie*, Praha: Orientální ústav AV ČR. ISBN 80-85425-17-3
- PROSECKÝ, Jiří (1995b): *Prameny moudrosti - Mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha: OIKONMENH.
- PROSECKÝ, Jiří a kolektiv (1999), *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri. ISBN 80-85983-58-3
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (2016)*, online, ke stažení na: <http://www.msmt.cz/file/37052/>
- VÁLKOVÁ, Veronika (2017): *Dějepis 6 pro základní školy - pravěk a starověk*, Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost. ISBN 978-80-7235-565-5
- VILÍMKOVÁ, Milada (1977): *Starověký Egypt*, Praha: Mladá fronta.
- VÝCHODSKÁ, Helena (2008): *Dějepis hrou: Metodické inspirace a didaktické hry*, Plzeň: Krajské centrum vzdělávání a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky. ISBN 978-80-200-1893-9
- WESTENHOLZ, Joan Goodnick (2008): The Memory of Sargonic Kings under the Third Dynasty of Ur, in: Michalowski Piotr(ed.), *On the Third Dynasty of Ur: studies in honor of Marcel Sigris* [Journal of cuneiform studies. Supplemental series, 1], Boston: American Schools of Oriental Research, s. 251-260. ISBN 978-0-89757-080-0
- Elektronické zdroje:**
- <https://ost51.lesyrcz.cz/wp-content/uploads/2016/12/informacni-tabule-613x460.jpg>, online, citováno 18.1.2018
- https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/listopad-plzen-prejmenoval-pozdeji-i-promenil-20141114.html, online, 11.1.2018.

https://usti.idnes.cz/odhaleni-sochy-masaryka-v-moste-dng-/usti-zpravy.aspx?c=A140923_162952_usti-zpravy_alh, online, 11.1.2018.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=387023001&objectid=369186, online, citováno 18.1.2018

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1130615451-ceskoslovensky-filmovy-tydenik/dily/>, online, 10.1.2018.

<http://www.dejepis21.cz/dejepis-a-chronologie>, online, 10.1.2018.

<http://www.dejepis21.cz/vztah-k-soucasnosti-aktualizace>, online, 10.1.2018.

<http://www.dw.com/en/the-myth-of-hitlers-role-in-building-the-autobahn/a-16144981>, online, citováno 18.1.2018

<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.2.1.1#>, online, 3. 3. 2009.

https://hradecky.denik.cz/zpravy_region/sochu-masaryka-strhli-naciste-a-pak-i-lid20110329.html, online, 11.1.2018.

<https://www.irozhlas.cz/node/5931841>, online, 11.1.2018.

https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jednou-ji-odstranili-naciste-dvakrat-komuniste-masarykova-socha-v-hodonine-stale_1709141321_pj, online, 11.1.2018.

<https://www.national-geographic.cz/clanky/jak-vonela-kralovna-hatsepsut.html>, online, 15.1.2018.

SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ

Příloha 1: Aššurbanipal jako stavitel

(zdroj:http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=387023001&objectid=369186, online, citováno 18.1.2018)

Příloha 2: Adolf Hitler jako stavitel dálnice (zdroj: <http://www.dw.com/en/the-myth-of-hitlers-role-in-building-the-autobahn/a-16144981>, online, citováno 18.1.2018)

Příloha 3: Nápis na asyrském akvaduktu u vesnice Džerván (Irácký Kurdistan) (zdroj: soukromý archiv autora)

Příloha 4: Informační cedule o projektu (zdroj: <https://ost51.lesycr.cz/wp-content/uploads/2016/12/informacni-tabule-613x460.jpg>, online, citováno 18.1.2018)

PŘÍLOHY

Příloha 1: Aššurbanipal jako stavitel

Příloha 2: Adolf Hitler jako stavitel dálnice

Příloha 3: Nápis na asyrském akvaduktu u vesnice Džerván

Příloha 4: Informační cedule o projektu

